

VILÁGGAZDASÁG

ÍRTA
BALLA ANTAL

AT ORSZÁGHATÁROK közé szorított gazdaságok lassanként kiszélesednek és többé-kevésbé összefüggő nagy egységgé tömörülnek össze. Ennek a jelenségnek első kezdetei megellelhetek már a legrégebbi időkben. A középkori Hansa-városok kalmárjai elkalandoztak messze keletre, egészen az Uraiiig és a Kaukázusig; Olaszország gazdag középkori városai, Velence, Genova, közvetítették a Közel-Kelet és Európa között az áruforgalmat. xÁ világ-gazdaság mégis egészen újkori jelenség és az újkor történetének egyik legfontosabb ténye. Ahhoz, hogy az egész földkerekség többé-kevésbé egységes, összefüggő nagy gazdasági területté alakuljon át, szükség volt elsősorban a XIX. század fejlett közlekedési eszközeire: a vasutakra, gőzhajóra és az emberek érintkezését megkönnyítő találmányokra: a távíróra és távbeszélőre; meg kellett változniok a gazdasági nézeteknek; s elengedhetetlen feltétele a világgazdaságnak a XIX. század nemzetközi jogrendje.

A világgazdaság nagy erőmutatvány; a népek fizikai, erkölcsi ereje, üzleti találékonyasága, értelmessége nyilvánul meg benne. Azt látjuk a XIX. században, hogy Európa nagy nemzetei versenyre kelnek egymással, hogy melyik tud a földkerekségből többet elhódítani magának, főleg gazdasági eszközökkel. A világgazdaságban a XVIII. század végétől kezdve a legelsőek az angolok, akik a világpiacokon sokáig szinte verhetetlenül állanak. Közvetlen Nagy-Britannia után Franciaország következik, de a 70-es esztendőkből feltámad két új gazdasági hatalmasság: az Északamerikai Egyesült Államok és a Németbirodalom. Mind a kettő veszedelmes versenytársa lett elsősorban Nagy-Britanniának, s mind a ketten felküzdik magukat melléje és Franciaország leszorul a negyedik helyre.

A mai értelemben vett világgazdaság kezdetét nehéz volna történeti dátumhoz kapcsolni. A külkereskedelem fontos már a felfedezések után is, de a XVI. és XVII. századokban még csak a belső gazdálkodásnak szerény

kiegészítő része. A XIX. század elejétől kezdve, a 40-es és 50-es években, a külfölddel való árucseré, főleg a kivitel, a gazdasági fejlődésnek hovatovább fontos elemévé lesz, majd új korszak kezdődik a kilencvenes években, amikor a gazdasági együttműködés a földkerekség népei között teljessé válik, a kivitel-bevitel egyaránt fontos, s valóban az egész földkerekség átalakul nagy, egységes gazdasági területté. A mai világgazdaság mind elméletileg, mind gyakorlatilag angol eredetű. A Smith Adám-féle gazdasági iskola nyomán alakult ki az a nézet, hogy az olyan ország, amely zárt egységet alkot, korlátozott termelőképességű. Vannak viszont minden országnak termelési ágai, amelyek nagyon kifejleszthetők s az ilyen ország ezeket a terményeket sokkal olcsóbban állíthatja elő, mint a másik és olcsón láthatja el velük a külföldi piacokat is. Ez a megfontolás hozta létre az első, mai értelemben vett kereskedelmi szerződést, amelyet a XVIII. század végén Angolország és Portugália kötöttek. Portugália borfeleslegét szállította Nagy-Britanniának, a lancashirei szövő-fonóipar viszont Portugáliát textilárakkal látta el.

Ha a múlt század gazdaságtörténetét átfutjuk, a gazdaságpolitikában kettős törekvésnek küzdelmét látjuk: az egyik a nemzeti gazdaság eszménye, a másik pedig a világgazdaságé. A merkantilizmus tisztára nemzeti rendszer, ámde ennek meg volt a maga jelentősége, s érdemei tagadhatatlanok. A nemzeti államok ebben az időben alakultak ki, s megerősödött a dolgozó elem, a polgárság; a nemzeti gazdasági erők kihasználatlanok, az elzárkózás akkor növelte a jólétet, a nemzeti vagyont. Ezek az elvek már nehezen alkalmazhatók a XX. században. Ma az elzárkózás leszállítja az életszínvonalat — és mint napjaink példái mutatják —, a nemzeti vagyont nem gyarapítja, hanem ellenkezőleg, csökkenti. A kettőt úgy is állíthatjuk szembe, mint természetes és mesterséges gazdaságot. A természetes gazdaság a világgazdaság, amely lehetőleg nem ismer semmiféle korlátot, a másik az elzárkózó gazdaság, amely az áruforgalmat, amennyire lehetséges, az országhatárok közé szorítja.

Annak a hatalmas, bonyolult gépezetnek kiépítésében, melynek alább vázlatát nyújtjuk, egyformán részük van a gazdasági történések külső — technikai — és belső, — emberi — tényezőinek. Franciaországnak 1789-ben még csak 40.000 km köves útja van; ma 600.000 km. Hajózható folyóinak és csatornáinak hossza 1847-ben még 3700 km, azóta 11.000 kilométerre növekedett. 1830-ban mindössze 38 km vasútvonala van Franciaországnak, ma 61.000 km. Az Egyesült Államoknak 1830-ban mindössze 66 km vasútja

van, ma 408.000 km. Hajdan, a rossz közlekedési eszközök korában, romlandó élelmiszereket nem szállíthattak messzebbre s inkább csak az iparcikkek: a ruhaneműek, vasárúk, gyöngyök, ékszerek az áruforgalom tárgyai. Az áruk elraktározásának és a romlandó élelmiszerek konzerválásának mai eljárásai lehetővé teszik, hogy olyan árukat is eljuttassanak a föld egyik részéből a másikba, amelyek régebben szállíthatatlanok voltak. Nagy-Britanniát ma jelentékeny részben Ausztrália látja el húsneművel.

Elkülöníthetjük-e a világgazdaságot az úgynevezett közgazdaságtól, egészen különálló, független terület-e ez? A kérdésnek tüzetes kifejtése nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, csak arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy önálló világgazdaság, amelynek az országhatárok közé szorított gazdálkodástól külön elkülönített léte van, túlzás. „A világgazdaságtan¹, szétszakítása egy egységes tudományágnak.“ Az „egymással érintkező, kölcsönös függésbe került népgazdaságokat világgazdaságnak nevezzük“ — írja Schmoller; hozzátehetjük, hogy a kettőt teljesen elkülöníteni csak elméletben lehet. A világgazdaság nem más, mint a határok közé zárt közgazdaságnak — a népgazdaságnak — szélesebbkörű forgalmi gazdasággá való kibővülése.

A VILÁGGAZDASÁG FONTOSABB TÉNYEZŐI. A NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS.

A természeti tényezőknek a világgazdaság roppant gépezetének kialakulásában épp olyan nagy jelentőségük van, mint az országhatárok közé zárt gazdaságéban. Földünknek természeti alkata, a méhébe zárt kincseknek eloszlása szabja meg a termelés eloszlását. Az ősember kezdetleges eszközei és csekély fogyasztása ugyanúgy a természeti adottságoztól függenek, mint a XX. század emberének igényei, amelyeket csak a modern technika fejlett eszközei tudnak kielégíteni.

Ha a földgolyóra egy futó pillantást vetünk, rögtön megszámlálhatjuk rajta a hatalmas nagy gabonaraktaikat. Ilyet ma hatot találunk s ezek a következők: a közép-orsz és dél-orsz síkság, az Egyesült Államok, Missisippi vidéke, Kanada, Argentína, India és Ausztrália. 1840-től 1860-ig az Egyesült Államok pontosan megkétszerezték gabonatermelésüket. Argentína közvetlenül a világháború előtt és főleg a világháború alatt fejlesztette ki hatalmas arányokban búzatermelését. A földnek minden része

más-más nyersanyagban vagy ásványi kincsben bővelkedik. Európa például csak vasban és szénben gazdag; rézben és egyéb, a nagyipari termeléshez szükséges fémekben, már meglehetősen szegény. Salétrommal Chile látja el a világ minden vegyiparát. Afrika az elefántcsont, az arany, a különleges és értékes fáknak a hazája. India csak legújában gabonatermő, a korai kapitalizmus korában főleg fűszereket és gyógyárut szállított Európának. Amerika fedezi az emberiség szükségleteinek egy jelentékeny részét; a kávé 80 százalékat Brazília szolgáltatja, az Egyesült Államok déli államai termelik a világ gyapottermelésének jelentékeny hányadát.

Az ipari termelésnek csaknem mindenütt bizonyos ősi hagyományai vannak, de ezek a természeti lehetőségeken alapulnak. Ezt látjuk Európa három nagy országánál. Franciaországban terem a világ legjobb olaja. A nagymennyiségű és kitűnő minőségű olaj az alapja Franciaország mai hatalmas szappaniparának és az illatszerkészítésnek. Németországnak már a középkorban jelentékeny vasipara van és ezt fejlesztette ki hatalmas arányokban az elmúlt évszázad negyvenes esztendeitől kezdve. Angolország s különösen Skócia, már a középkorban juhtenyésztő volt, s a gyapjúszövés valóban Angolországnak legrégebb hagyományos ipara, ma is a gyapjúkészítésben verhetetlenül áll a nemzetek között. Németország mai rendkívül fejlett gyógyszer- és kémiai ipara szintén a távoli múltba nyúlik vissza.

Ezek mellett a röviden érintett természeti tényezők mellett még sok egyéb tényező működik közre valamely ország belső gazdaságának kialakulásában, amely azután a honi határokat túllépi. Ilyenek elsősorban a kulturális tények. A fejlettkultúrájú népeknek az ízlésük fejlettebb és gyártási, előállítási módszereik pedig tökéletesebbek. Ebben a tekintetben Nyugat-Európa nagy nemzetei az újkorban lassanként messze túlszárnyalták Ázsia népeit. Ízlésben, előállítási ügyességben, a kivitel tökéletességében az angol, a francia, a német és az olasz nemzetek körülbelül egyenlő értékűek, és felveszik a versenyt egymással.

Nagy szerepük van kétségkívül a nemzeti, a faji és vallási tényezőknek is a világgazdaság kialakulásában, amelyeknek jelentőségét Schmoller is hangsúlyozta. A gazdaságtörténet azt mutatja, hogy egyes népek megmaradtak az agrártermelésnek egészen szűk keretében. A kereskedelemhez több mozgékonyság, életrevalóság és hajlam kell. Általában azt mondhatjuk, hogy a haladó, az újító szellemű népek kereskedők, a megcsontodott konzervatívok, a hagyományokhoz ragaszkodók inkább agráriusok.

A múlt század gazdaságtörténetében az angol és az orosz nemzet képviseli ezt a két végletet. A világkereskedelem kialakulásához szükség volt arra, hogy Nyugat-Európa néhány nagy nemzeténél a kereskedelem legyen a gazdasági életnek a központja, s az a nemzet, amely először érvényesítette a nemzetek nagy családjában a korlátlan kommerciális elvet, az angol, — a „Nation of Shopkeepers“. A „kommerciális hajlam“, a „kommerciális ösztön“ legelső sorban az angol nemzet sajátja.

A kommerciális hajlamú népek közé számíthatjuk még a hollandokat is, akik a kereskedelemben az angolokat is megelőzték, akikről Voltaire azt jegyezte meg, hogy a tőzsde épülete sokkal nagyobb tiszteletet ébreszt bennük, mint a királyok palotái. Az, amit kereskedelmi szellemnek nevezünk, nem pusztán, üres szociológiai segédfogalom. Valóban meg van az angolszász népeknél s igen nagy mértékben adománya a kereskedelmi szellem a német nemzetnek. Az angolszász és az amerikai kultúra valóban vállalkozó, kereskedelmi szellemű. Ezzel a kommerciális szellemmel bizonyos haladó, újító ösztön jár együtt. Az angol történet azt mutatja, hogy a brit szigetországban szűnt meg legelőször — szinte egészen magától — minden feudális megkötöttség. Nem volt szükség véres forradalmakra a középkori megkötöttségek lerázására, a jobbágyság magától eltűnik, a középkori címek, külsőségek, rangok megmaradnak ugyan, de a származás századok óta nem akadályozza az érvényesülést. Az angol nép termelte ki a selfmademan-típust és ez ma is az angol emberi ideál.

Igen tekintélyes gondolkodók és kutatók mutattak rá a gazdasági élet kialakulásában a vallási tényezőkre, Laveley, Max Weber, Troeltsch, Brentano fejtették ki a protestantizmus jelentőségét s mutattak rá arra a kétségtelen tényre, hogy a protestáns népek, az angolok, a hollandok vállalkozóbb szelleműek s az iparban és a kereskedelemben jóval nagyobbak, mint a katolikusok. El nem vitatható az, hogy a vallásnak nagy része volt a kereskedelmi morálnak a megszilárdulásában. A holland, angol, amerikai kereskedelemnek szigorú etikai alapjai vannak s az angol kereskedelmi morált ez a szó fejezi ki: Honesty — tisztesség. Honesty the best policy — a tisztesség a legjobb politika, — mondja egy angol közmondás. Az honesty-elvnek oroszánrésze van abban, hogy Nagy-Britannia a XVIII. századtól kezdve meghódította a világpiacokat s terményeivel az összes kontinenseket elárasztotta. Közismert a hollandok rendkívül szigorú üzleti tisztessége. Rendkívül becsületes üzletember a francia is, az „honneur“ nemzete. A háborúelőtti német kereskedelemnek szintén voltak nagy éré-

neyei s a tisztességen kívül igen nagy előnye volt a kitartás, a szervező készség és az alkalmazkodni tudás.

Ki lehetne mutatni még ezenkívül a történelmi erőknek és a politikai irányoknak a világgazdaság alakulására való hatását, s valószínű, hogy az előbb ismertetett tényezőknél ezek sem kisebbjelentőségűek. Ha a tizenhárom amerikai őállam el nem szakad annak idején az anyaországtól, és ki nem verekszi függetlenségét, talán máig nem alakul ki földünknek leggazdagabb országa és leghatalmasabb gazdasági egysége. Az Egyesült Államok elszakadása és különválása tehát a világgazdaság történetében is roppant jelentőségű. Ugyanazt mondhatjuk az egységes Németbirodalom megalakulásáról is. Az 1871 előtti Németország, melynek tagállamai csak laza összefüggésben voltak egymással, a világgazdaságban nem sokat számított. Az egység megalakulása után az új Németbirodalom gazdasági téren is roppant erővel tört előre, megjelent a világpiacokon és csakhamar veszedelmes versenytársa lett Angolországoknak. Felhozhatnánk még Japán példáját. Amióta kiemelkedett a Csendes-óceánból a távolkeleti új, félelmetes nagyhatalom, az európai országoknak az ázsiai piacokon nem könnyen leküzdhető versenytársuk támadt. Japán 1890-től kezdve, miután eltanulta az európai és amerikai gyártási módszereket, hatalmas gyapotipart fejlesztett s a békekötések óta megszűnt a lancashire-i angol szövőfonóipar korlátlan hatalma. Ma még szinte fel sem mérhetjük, mit jelent világgazdasági szempontból az oroszországi társadalmi és politikai átalakulás. A bolsevista kormányok kíméletlenül végrehajtották a két ötéves tervet és Oroszországnak egyoldalú agrárjellege jnagszűnt. Igaz, hogy az orosz ipar ma nem versenyezhet az európaival és az amerikaival, de fedezi a belső szükségletek jelentékeny részét, ami azt jelenti, hogy Angolország, Franciaország, Belgium, de főleg Németország, egyik legfontosabb piacukat, vagy legalább annak egy részét elveszítették.

A történelmi erők, a politikai viszonyok, a gazdasági áramlatok nagy befolyást gyakorolnak a világgazdaság alakulásaira. A gazdasági nézetek megváltozása a XVIII. század végén, az egész új életszemlélet, talán mindennél fontosabb hatótényező. A gazdasági liberalizmus győzelme nélkül a XIX. században nincs világgazdaság. Ez utóbbinak jelentőségét azonban könyvünknek már egy előbbi fejezetében ismertettük és méltattuk.

A világgazdaság alapja a nemzetközi munkamegosztás. A nemzetközi munkamegosztás nem azonos a társadalmi munkamegosztással, melyet Smith Ádám fedezett fel, a mai társadalomban való jelentőségét pedig

Emilé Durckheim fejtette ki, a kiváló francia szociológus. Az ipari munkamegosztásnál jóval kevésbé összetett, de mégis igen fontos jelenség. A nemzetközi munkamegosztás a gazdasági életnek alacsonyabb fokán teljesen ismeretlen, az ókorban és a középkorban legfeljebb egészen kezdetleges formában találhatjuk meg.

A nemzetközi munkamegosztás akkor jön létre, ha egyes országok nyersterményeiket vagy bizonyos készáruikat olcsóbban termelik, mint más országok és a szállítási költség nem oly tetemes, hogy elszállításukat megakadályozhatná. Köztudomású, hogy a legolcsóbb a vízi út. Ezért a tengerhajózás kifejlődése a nemzetközi munkamegosztásnak egyik legfontosabb eleme. 1913-ban egy bushel búzának az elszállítása Csikágóból New Yorkba 9.60% centbe került; ugyanebben az esztendőben ugyanennek a mennyiségű búzának az elszállítása New-Yorkból Liverpoolba mindössze 2T1—16 cent. Ez a kis szám legkézzelfoghatóbban mutatja, mit jelent a nemzetközi forgalomban a víziszállítás; a szállítás jelentőségét bizonyítja napjaink egyik legfontosabb ipari anyagának, a világpolitika egyik mozgatójának, a petróleumnak regénye. A nemrég elhunyt Rockefeller, a petróleumtröszt megalapítója, nemcsak konkurenseivel folytatott rettentő harcot, hanem a vasúttársaságok fejeivel is, és üzlete kistilú volt mindaddig, amíg a vasúttársaságokat az ő eléggé ismert módszereivel nem sikerült letörnne. A petróleum tulajdonképen attól fogva világcikk. A gyorsaság és az olcsóság a legfontosabb és majdnem kizárólagos döntő tényező a nemzetközi munkamegosztásban. A hatvanas-hetvenes esztendőktől kezdve a gazdaságtörténet azt látja, hogy bizonyos áruk, nyerstermények, iparcikkek nemzetközi piacra tesznek szert. Lelőhelyükről szétmennek az egész földkerekségre. Röviden előszámláljuk ezeket a fontosabb anyagokat és árukat.

Legelső helyen kell említeni talán a petróleumot, melynek üzleti jelentőségét az amerikai üzletemberek, elsősorban Rockefeller fedezték fel és a Standard Oil társaság megalakulása óta a petróleum a legnemzetközibb iparcikk. A népesség gyors szaporodásával növekedett a búza jelentősége, amely a hatvanas-hetvenes esztendőktől kezdve szintén nemzetközi árucikk. Az első nagy és világpiacon irányító termőhelye a Mississippi-vidék az Egyesült Államokban, azután következik Kanada, majd Oroszország, később Argentína, majd India és Ausztrália. Az újságok elterjedése óta kifejlődött a papírgyártás, melynek alapanyaga a cellulózé, ezt pedig a legnagyobb mennyiségben Kanada hatalmas fenyeserdői termelik. A 90-es esztendőben tesznek szert nagyobb jelentőségre a cukor és a kakaó, s

azóta a répa- és nádcukor versenyeznek a piacok elhódításáért. A kakaó termőhelye Ecuador, Brazília és Trinidad. Ebből a három országból megy szét az egész földkerekségre ez a népszerű luxuscikk.

A nagyipar nyersanyagellátása az ötvenes esztendőktől kezdve ugyanúgy nemzetközi lett, mint az emberiség ellátása élelmiszerekkel. A legfel-tűnőbb ez a szénél. 1911-ben körülbelül 1300 millió tonnát tett ki a föld-kerekség egész széntermelése, ebből az Egyesült Államokra magára 450 millió tonna esett. Ez hatalmas mennyiség, de a nemzetközi munkameg-osztásban nem igen vett részt. Annál nagyobb nemzetközi szerepe van az angol és német szénnek. Nagy-Britannia 1911-ben 287 millió, Németország 192 millió tonna szenet termel. Nagy-Britannia látta el a szénben kevésbé gazdag Franciaországot és Belgiumot és a szénben teljesen szegény Olasz-orzágot 1914 előtt. Az angol szénnek 1914-ig valósággal világgazdasági szerepe van s maga a szén Nagy-Britanniának körülbelül egy századon keresztül egyik legfontosabb bevételi forrása. 1913-ban 75 millió tonna angol szenet szállítottak ki Európa különböző országaiba. Háború után ez a szám csökkent, főleg két okból: Franciaország roppant mennyiségű jóvátételi szenet kapott; az autarkias Olaszország pedig igyekszik kihasználni vízi-erőit. Angolország szénkivitele azonban még mindig igen jelentékeny.

A fokozottabb nemzetközi munkamegosztással párhuzamosan alakultak ki a nemzetközi piacok, az imént említett nagy világkereskedelmi cikkek piacai. Ez az, amit a tételes közgazdaságtanból vett szóval általában világ-piacnak szoktak nevezni.

Mikor lehet szó világpiacon? Világpiacon az, amikor a javak megterme-lésében több ország vesz részt, ha ezeknek a javaknak árát sok kínálat és kereslet szabja meg és az árszínvonal ilyenformán tömeges kínálat és töme-ges kereslet folytán alakul ki. Az eképen kialakult ár lesz irányadó az egész világpiacon számára. Az árkialakulásban nagy részük van természetesen a tőzsdéknek, s árképző tényezők: a belföldi ár, a fuvar, a vám. A gazdaság-történet azt mutatja, hogy a nagy gazdasági területeknek és a gazdaságilag legerősebb országoknak az árkialakulásban s általában a világpiacon egész mechanizmusában döntő részük van, s ezek elsősorban Amerika és Anglia. Csikágó például korlátlanul uralkodik a gabona- és a húspiacon, Liverpool teljhatalom a gyapotpiacon. Hogy az árnívó kialakuljon, szükséges elsősor-ban az, hogy a kínálatban résztvevő országokban az előállítási költségek lehetőleg egyenlőek legyenek. A gazdaságtörténet azt is mutatja, hogy csak az alacsony előállítási költséggel dolgozó országok a versenyképesek.

Kitűnő példája ennek Japán, amely gyapotárúit rendkívül kis előállítási költséggel termeli és az angol árukat a távolkeleti piacokon meglehetősen kiszorította. (Japán dömping.)

Nemzetközi munkamegosztás elképzelhetetlen béke és nemzetközi jogrend nélkül. A mai közgazdaságnak ez a jelensége kialakult a XIX. században és a XX-ban, a napóleoni háborútól a világháború kitöréséig, amikor az emberiség élvezte a termékeny és hosszantartó békének áldását.

A VILÁGGAZDASÁG 1850-TŐL 1890-IG.

A világgazdaságban a napóleoni háborúk lezajlásától kezdve hosszú évtizedeken keresztül Angolország vezetett. Peel Róbert Reform Bilije óta (1832) Angolországban rohamosan haladt előre az eliparosodási folyamat. A parlamentben kisebbségbe kerültek és háttérbe szorultak a Landlordok, az agrár-irányzat maradi képviselői, s azóta a törvényhozás palotájában az ipari termelés és a kereskedelem képviselői vannak többségben. A szabadkereskedelmi irány évről-évre erősödik, a gabonavámok 1846-ban megszűnnek, nemsokára megszüntetik az összes vámokat és az angol ipar előtt néhány évtizedre szinte beláthatatlan lehetőségek állottak.

Anglia vagyonosodásához és a világgazdaságban meghódított vezetőálláshoz nagyban hozzájárul az a viszony, mely az anyaországot gyarmataihoz kapcsolta. A gyarmatok önállóságát az anyaország elismerte s a kapcsolat és szolidaritás főleg abban nyilvánul közöttük, hogy az anyaország a gyarmatok nyersterményeinek ad kedvezményeket, a gyarmatok viszont Anglia iparcikkeit részesítik előnyben. Anglia gyarmatbirodalma oly nagy, hogy a vele való kereskedelem már magában egész világgazdaság. Az „impérium“ gondolata is folyton erősödik az 50-es évektől kezdve. Palmerston nagy és tudatos imperialista, de még nagyobb képviselője Disraeli s az irányzat folyton tart, erősödik, egészen 1914-ig, akár konzervatív, akár liberális kormányzat van uralmon. Az, amit brit imperializmusnak neveznek, lényegében nem egyéb, mint az anyaország és a gyarmatok kapcsolata, nagy kereskedelmi szövödmény és az ebből származó gazdasági fölény és politikai hatalom. Attól az időtől fogva, hogy Hollandiát túlszárnyalta, majd Franciaországot a napóleoni háborúban letörte, a világ első gazdasági hatalma, amely mellett Franciaországnak és az Egyesült Államoknak egészen harmad-negyedrangú szerep jutott. A Németbirodalomnak ugyanis az

egység megvalósulása előtt nincsen nagyobb világgazdasági jelentősége; az Egyesült Államokban az iparosodási folyamat rohamosabb arányokban csak a polgárháború befejezése után indul meg (1865). A bécsi kongresszus után az egyesült királyságnak nincs versenytársa a tengeren. Évi behozatalának és kivitelének értéke az 50-es évekig 5—6 milliárd aranymárkára rúgott, Franciaországé és az Egyesült Államoké ugyancsak 1840 és 1850 között 2—2 és félmilliárd körül mozog évenként. Nagy-Britannia erősebb egymaga a világgazdaságban, mint együttvéve Franciaország, Németország és az Egyesült Államok.

Az egész földkerekség széntermelése 1860 körül 137 millió tonna; ebből Angolországra magára 81 millió tonna esik, a többi megoszlik Németország, az Egyesült Államok és Belgium között. A föld nyersvastermelése 1850-ben 4.75 millió tonna, ebből Angolországra esik 2.25 millió, tehát az egész nyersvastermelésnek megközelítőleg fele. A földkerekség ekkor már hatalmas mennyiséget kitevő gyapottermésének több mint 50 százalékát az angol szövőfonóipar dolgozza fel az 50—60-as években. Ezzel a roppant arányú termelőképességgel párhuzamosan fejlődött az angol közlekedésügy is. Ebben az időpontban Nagy-Britannia 3.1 millió regiszter tonna hajótér felett rendelkezett s ugyanakkor Franciaországnak csak 0.8 millió kereskedelmi hajótonnatere van; csak az Egyesült Államoké nagyobb, mint Nagy-Britanniáé; az Unió hatalmas kereskedelmi flottája azonban, Nagy-Britannia nem kis szerencséjére, a négy esztendeig dülő polgárháborúban teljesen tönkrement. A század első felében fejlődtek ki máig meglevő hatalmas hitelszervezetei is. Nagyrészt ebből az időből valók mai bankjai. 1854-ben 550 millió fontra becsülték a külföldön befektetett angol tőkék összegét s ez az összeg 1875-ig 1400 millió fontra, 1898-ig 2600 millió fontra emelkedett.

Nagy-Britanniának ez a gazdasági világhatalma, mindaddig, amíg a Németbirodalom és az Egyesült Államok fel nem emelkedtek, egészen sajátos és egyedülálló jelenség. S annál csodálatosabb, mert az ipari termelésben Franciaország még a forradalom korában is előrehaladottabb Nagy-britanniánál. Magának a birodalomnak XIX. századi kialakulása a legújabb kor történetének egyik legnagyobb eseménye. 1901-ig Nagy-Britannia a földkerekségnek körülbelül egy negyedére kiterjedő gazdasági szervezetté növekedett. Mi ennek a jelenségnek a magyarázata? Ezzel a kérdéssel sokan foglalkoztak; történettudósok, szociológusok, gazdasági kutatók, s a kérdést az Angolországot tárgyaló irodalom meglehetősen tisztázta.

A legelső ok — hogy szellemtörténészeink kifejezését használjuk —, az angol lelkiség. Az angol kereskedelmi szellemű nép, mint már az előzményekben említettük, vállalkozóhajlamú, bátor, kitartó és mint vállalkozó nagystílú. A tehetséges és találékony franciákban ezt az üzleti nagystílúséget hiába keressük. Ehhez az alapvető lelkitényezőhöz járult még az országnak rendkívül kedvező gazdasági fekvése és gazdagsága a nagyiparhoz szükséges két főanyagban: szénben és vasércben. A spanyolok az újvilág egykori felfedezői, mindenüket elveszítették, az angolok, kik később ébredtek előnyös földrajzi helyzetük és hivatásuk tudatára, egy roppant gyarmatbirodalmat szerveztek. Az úgynevezett ipari forradalmon és annak megőrző intézkedéseinek Nagy-Britannia a század első évtizedeiben szerencsésen átesett, a belső források a chartizmus néven ismert mozgalom lezajlása után lecsillapodtak, a kontinens nagy háborúja a század első két évtizedében a szigetországot megkímélték, ezért fejlődése békés és egyenletes. A nagy verbuvált seregek és később, az általános védkötelezettség korában a nagy hadikiadások terhét nem nyögte.

Az angol nemzet a feltalálója a gőzgépnek és számos ipari újításnak (Bessemmer-olvasztókemence) és Jacquard-selyemszövőgép kivételével angolok találták fel az összes fontosabb ipari gépeket. Európa a XIX. század első évtizedeiben tönkrement. Poroszország elszegényedett, Franciaország drága áron fizette meg Napóleon hódításait, a Habsburg-birodalmat egymásután két kártékony devalváció is sújtotta. Mindezek a viharok nem értek át a szigetországra, amely résztvett a nagy küzdelemben, de saját határain kívül és mérsékelt áldozatokkal. Mialatt Európa népei egymást gyilkolták és egymás vagyonát pusztították, Nagy-Britannia virágzott és gyarapodott. Cromwell 1651-ben kiadott Navigation Act-je most, 200 esztendő múlva termelte meg gyümölcseit.

Sokszor felmerült az a gondolat Angolországban, mimódon lehetne összeolvasztani a birodalom részeit nagy, egységes birodalommá. A szélső imperialistáknak ez a kedvelt eszméje egészen máig kísért. Különböző okok miatt azonban ezt a gondolatot még komolyan nem is tárgyalták. Ha megvalósulna, áttérés lenne a francia centralizáló gyarmatosítási rendszerre. Az angol birodalom, a franciával ellentétben, a decentralizáció megvalósulása felé fejlődött. A részek megtartották önállóságukat s a különböző gyarmatokat az angolok mind más-más módszer szerint, a viszonyoknak és a szükségletek megfelelő elvei szerint kormányozzák. Az egységes, központosított angol birodalom megvalósításának útjába állnak elsősorban az

angol ősi hagyományok, amelyek bent az anyaországban is az autonómiák kifejlődését segítették elő. Lehetetlen megvalósítani azért is, mert a földkerekség különböző tájain szétszórt dominionoknak más-más a helyzete és egészen mások a körülményei s ezeket az anyaországnak figyelembe kell vennie. Mind az anyaországra, mind a gyarmatokra nézve ez az önállóság hasznos mind gazdasági, mind politikai tekintetben, a szolidaritás viszont sohasem volt olyan erős, mint éppen napjainkban. A teljes decentralizáltság mellett az angol kivételben a gyarmatok egészen 1914-ig folyton növekvő összeggel szerepelnek.

A világforgalomra vonatkozólag már megközelítőleg pontos adataink vannak 1800-tól kezdve, habár nem tudományosan feldolgozott, hanem csak becsléseken alapuló adatok. Ezekből azt látjuk, hogy a bécsi kongresszust követő évtizedekben igen gyorsan nő a nemzetközi áruforgalom a napóleoni háborúkat követő válságok ellenére. A világkereskedelem eredményeit angol fontokban az alábbi számsor mutatja:

1800 év	302 millió
1820 „	341 „
1830 „	407 „
1840 „	573 „
1850 „	832 „

A világforgalom angol fontokban 1890-ig 3450 millióra emelkedett. Van egy amerikai becslés is, amely dollárokbán mutatja ki a világkereskedelem eredményeit. Eszerint a világkereskedelem értéke 1800-ban 1479 millió dollárt tett ki; 1820-ban 1659, 1830-ban 1981; 1840-ben 2789; 1850-ben 4049 millió dollárt. 1890-ben a földkerekség egész külkereskedelmi forgalma 17.519 millió dollárra rúgott. A fentebbi számok mutatják, hogy a világforgalomba még nem kapcsolódtak bele teljesen sem a Németbirodalom, sem az Egyesült Államok.

A XIX. század második felében mindjobban tökéletesednek, kifinomulnak a világ gazdaság különböző szervei. 1850 után épülnek ki a nagy vasútvonalak Franciaországban, Németországban és a Habsburg-monarchiában. A csavar alkalmazása után a gőzhajó tökéletes vízijárművé lett és csakhamar kiszorítja az óceánjáró vitorlást. 1866-ban működött először az első kábelvonal Angolország és Amerika között. Még egy igen nagy, szinte korszakos gazdasági esemény történt, amelynek jelentőségét Werner Sombart

állapítja meg: fölfedezték a kaliforniai aranymezőket. Nemsokára fölfedik a délafrikai és az ausztráliai aranymezőket is; az aranytermelés megsokszorozódik és ez tette lehetővé, hogy Angolország után áttértek az aranyvalutára az összes európai országok. III. Napóleon uralma alatt Franciaország rendkívül sokat gyarapodott gazdaságilag. Párizst, a fővárost átépítették, megépülnek az első vasutak, megalakulnak az ország ma meglévő nagy pénzintézetei, köztük a Société Générale és a Crédit Lyonnais. A párizsi III. Napoleon alatt a kontinens első tőzsdéje. Az általános nézetek is nagy átalakuláson mennek keresztül. A romantizmus teljesen eltűnik s a filozófiában a pozitívizmus, az etikában az utilitarizmus lesz uralkodó. Lesseps Ferdinánd megalkotja minden idők egyik legcsodásabb művét, a Szezei-csatornát. A hősiességű francia vállalkozó elkülönített két szárazföldet egymástól. Ebből a nagy alkotásból elsősorban Nagy-Britanniának volt haszna; legfontosabb víziútja, amely az anyaországot az indiai gyarmatbirodalommal köti össze, megrövidült körülbelül egyharmadával. Az új forgalmi eszköz az angol politikára is nagy hatással volt. Az angol politika célja 1869-től kezdve, megszerezni minden lehetséges eszközzel a Szezei-csatornát és bekapcsolni Egyiptomot az angol birodalomba. Sok munka és áldozat után ezt a célt az angol politika 1883-ban tudta megvalósítani.

A világhatalomban a Németbirodalom egészen szerény összegekkel szerepel, s Franciaország mögött messzire el van maradva. De Bismarck nagy műve a birodalmat rendkívül nagy gazdasági előnyökhöz juttatta: kapott először is két virágzó, gazdag tartományt. A birodalmi egység után következett a gazdasági egység — Bismarck a szabadvárosokat is nemsokára beolvasztotta — majd a valuta s a hitelélet egysége. Németország külkereskedelmi forgalma kiterjed már az első évtizedben először a szomszédokra: Hollandiára, Dániára, az Osztrák-magyar monarchiára és Oroszországra, majd bekapcsolódik a német gazdasági érdekkörbe a Balkán, aztán Törökország, s lassanként Kis-Ázsia, és Nagy-Britannia egyedülvalósága lassanként mindenütt megszűnik.

1890-ig Európában és Amerikában általános a haladás, amelyet csak az 1873—76-i túltermelésből származó nagy válság zavart meg. 1850-től 1873-ig, az 1857-i esztendőt kivéve, a világgpiacokon lassú áremelkedés tapasztalható; 1873 után baisse-korszak következik, amely a 80-as évek elejéig tart. Magyarország nagy gazdasági fellendülése is erre az időszakra esik, sőt még a világgazdaságban is számíthatunk: a budapesti malomipar, amely Széchenyi István első malomalapítása óta pár évtized alatt óriásivá

nőtt, olyan kitűnő minőségű lisztet állított elő, hogy terményeit nemcsak Nyugat-Európa nagyvárosaiba, hanem tengeren túlra, Brazíliába is kivitték.

A világforgalom eredményei 1890-ig, amikor az igazi nagyarányú világgazdaság kezdődik, fényesnek mondható. A vezető helyen természetesen Angolország áll, 7.3 milliárd aranymárkát kitevő bevételével és 5.4 milliárd aranymárkát kitevő kivitelével. Utána közvetlenül Németország következik, amelynek bevétele 4.1 milliárdra, kivitele 3.3 milliárdra rúgott. Utána jön Amerika 3.32 milliárdos bevittel és 3.6 milliárd kiviteli összeggel. Franciaország bevétele ebben az esztendőben 3.6 milliárd, kivitele pontosan 3 milliárd. Amint látjuk, az első még Angolország a világgazdasági versenyben, de már mellé került Németország, gyorsan emelkedik Amerika és negyedik helyre került Franciaország, amely hosszú évtizedeken keresztül közvetlenül Nagy-Britannia után következett a világforgalomban. Ez nem jelenti azt, mintha Franciaország elszegényedett volna. Ellenkezőleg, csak gazdasági fejlődésének iránya más irányba tért el: járadékország lett, s ebben az időben már Európa bankárja.

Még van számos ország, amelyek többé-kevésbé számítanak a világgazdaságban. Ilyenek elsősorban Hollandia és Belgium. Nagy, erős gazdasági egység az Osztrák-magyar monarchia és hatalmas, kimeríthetetlen nyersanyagterület Oroszország.

Megfigyelhetjük azt is, hogy amint a világgazdaság szövevényesebbé lesz, átalakul a társadalom is, minden, a világgazdaságba bekapcsolódó országban; szaporodik az iparral és kereskedelemmel foglalkozó réteg, csökken az agrárlakosság. Csak néhány számot idézünk. Angolországnak 1891-ben 31 millió lakosa van. Ebből 10.1 millió keresőképes egyén foglalkozik iparral és kereskedelemmel. Németország lakóinak száma 52 millió, s ebből 10.6 felnőtt esik az ipari és kereskedelmi foglalkozásokra; Franciaország 38 millió lakosságából pedig 8 millió. Az Egyesült Államok ebben az időben még elsősorban agrárjellegűek; a nagyipari trösztök s a mai mammut-vállalatok 1890 után keletkeznek. Ebben az időben 63 milliót kitevő lakosságából 8.8 millió az ipari és kereskedelmi alkalmazott.

A vas- és szénfogyasztásról már az előzményekben szó volt. Utána az 1850—1890-ig tartó korszakban a réz, az ón és a cin következik. A világ legnagyobb réztermelője máig az amerikai Unió, utána Angolország, Spanyolország, majd Chile következik. Külön is fontos fejezete a világgazdaságnak az aranytermelés, amelynek magára a világgazdaságra is döntő

befolyása volt. A legnagyobb aranytermelő az ötvenes esztendőktől kezdve az Angolbirodalom, utána az Egyesült Államok következnek, a harmadik helyen pedig Oroszország áll. Az Egyesült Államok aranytermelése 1890-ben 40.000 kilogramm, Dél-Afrikáé 15.000, Ausztráliáé 45.000, Oroszországé 35.000 kilogramm. Az ezüsttermelés ugyanebben az időpontban olyan óriási, hogy az ezüst régi értékének nagy részét elvesztette, aminek az lett a következménye, hogy a bimetallikus kísérlet teljesen megbukott és az arany maradt az egyetlen értékálló pénz.

A világgazdaságban szereplő vasgyártmányok között elsősorban a gépek szerepelnek s ezzel kapcsolatos az acéltermelés, melyben az Egyesült Államok vezetnek. Az Unió acélgyárai 1890-ben 4.3 millió tonna acélt állítottak elő, utána Anglia következik 3.6 millióval, Németország 2.2, Franciaország 0.7 millióval. Nagy-Britannia gépgyárai ebben az esztendőben 315 millió font értékű géparut szállítottak ki külföldre.

Angolország a szövő-fonóiparban annyira túlszárnyalt minden országot a század folyamán, hogy valósággal monopolizálta a világpiacot. A század elején és közepén a világ gyapottermésének jó 50 százalékát, a 90-es esztendők körül még mindig harmadát dolgozták fel a manchesteri és lancshirei gyapotfonó üzemek. Az angol gyapotipar árasztotta el a 70-es évek elejétől kezdve saját terményeivel Afrikát, Ázsiát, a keletázsiai szigeteket és jó sokáig senki sem versenyezhetett vele. 1890-ben 44 millióban állapították meg az angol gyárak gyapotszövő orsóinak számát, a munkások létszáma ugyanekkor 529.000 volt. 1870 után jelenik meg a világpiacon gyapotáruival a két új gazdasági nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Németbirodalom. A gyapjúiparban Anglia régidőktől fogva vezetett; s 1890-ben hatmillió gyapjúszövő orsója van, több mint az Egyesült Államoknak, Franciaországnak és Németországnak együtt.

Gyakran leírták, hogy 1890 körül Nagy-Britannia és fővárosa, London (amely ebben az időben még mindig a világ legnagyobb kikötővárosa) a világ-gazdaság és a világkereskedelem központja. Ez az állítás nem túlzás, noha már meg kellett küzdeni a világpiacokért 1870 óta említett két versenytársával. A kiviteli ország típusa, — mondanák a típust kereső német szociológusok. És nagysága, ereje, gazdasági hatalma tisztán azon a nemzetközi munkamegosztáson alapult, amelyet a gazdasági szabadelvűség hirdetett. Kivitelének 80 százaléka teljesen készáru, amelynek nagy részét természetesen bevitt nyersanyagból állították elő. Ez a legkézzelfoghatóbb cáfolata annak a képtelen állításnak, hogy egy ország nem gyarápíthatja

nemzeti vagyonát, ha máshonnet viszi be az iparcikkek előállításához szükséges nyersanyagot. Fő kiviteli cikkei a textilárúk, aztán következnek a gépek, hajók, közlekedési felszerelések, a szén. Ez az egyetlen nyeresemény, amit Anglia külföldre szállított. Nagyjából ezekkel az árukkal szerepel a világgazdaságon Németország is, amelynek vasiparán kívül még vegyipara tört gyorsan előre a világgazdaságban 1871 után. Franciaország a világgazdasági statisztikák szerint elsősorban selyemáruival és luxus-cikkeivel szerepel. Azt is látjuk ugyanakkor, hogy Amerika 1890-ig még nem valami félelmetes versenytárs; ez a hatalmas gazdasági terület sokáig maga volt a fogyasztója saját iparterméneinek, de ez is versenytársá lesz 1891 után, amikor a világgazdasági vetélkedés tetőpontját éri el.

Az, amit világgazdaságnak nevezünk, korántsem zavartalan, fennakadás nélküli folyamat, mint amilyennek a statisztikai táblázatok mutatják, amelyek rendszerint öt vagy tíz esztendőnek az eredményeit foglalják össze. A világgazdaság folyamát gyakran zavarták meg kisebb-nagyobb bajok, fennakadások, amelyeket általában gazdasági válságoknak nevezünk. Ezeknek a zavaroknak okai sokfélék s nem nehéz őket egységes okra visszavezetni. A közgazdaság tudományának van már egy különleges ága: a válságtan, amely az időközönként visszatérő zavarok okainak tudományos megállapításával foglalkozik. Éppen Nagy-Britannia gazdasági életében állapították meg az időközönként visszatérő válságokat és Tugan-Baranovszkij orosz tudós az angliai tapasztalatok alapján fogalmazta meg ismert tételét: a kapitalizmus belső ellentmondását és Anglia gazdasági életét figyelte meg a válságok szempontjából a válságtannak egy másik tudósa: Buniatian is.

Ha a szárazság elpusztítja valamely ország gabonatermését, az elemi csapást a világgazdaság is megérzi. A nagy sztrájkok, a háborúk, a politikai élet bizonytalansága, a nemzetközi feszültség, a világgazdaságra rendszerint kihatnak. Igazi válságok — a szónak tudományos értelmében — mégis azok, amelyek magának a világgazdaságnak belső szerkezetében keletkeznek, s nem külső behatások következtében állnak elő. A napóleoni háborúk óta megfigyelhetjük, hogy a vállalkozási láz időnként sokkal több árut termel, mint amennyi megfelel a piac felvevőképességének és egyszerre csak az egész gazdasági gépezet megakad. 1815-től kezdve egészen 1890-ig szakadatlanul megfigyelhetik a gazdaságtörténészek a jó és rossz konjunktúrának megközelítőleg szabályos hullámzását. A világgazdaság valóban emelkedésekből, süllyedésekből áll, de ezek mellett a

visszaesés! tünetek mellett mégis szakadatlan a fejlődés, minden rossz konjunktúra után egy, az előbbinél sokkal jobb konjunktúra következik.

Gazdasági válság csak a világgazdaság korában van. Addig, míg az áruk nagy része a belső piacon fogyott el, s az ipar egy többé-kevésbé előrelátható és meghatározható szükséglet számára termel, nagy zavarok nem igen vannak. Ott kezdődnek a nagy fennakadások, amikor a gazdasági élet számára az egész földkerekség megnyílik és a vállalatok a piaci lehetőségeket nem láthatták tisztán. Azért a leggyakoribbak a válságok Angolországban, mert az angol nagyipar a távoli nagy világpiacok számára termelt. 1850-től kezdve figyelték meg a három vezető gazdasági nagyhatalom életében a körülbelül tízéves kríziseket. 1847-ben igen nagy gazdasági krízis dűl Angolországban, amit a szertelen spekuláció idézett elő; árzuhanás, hitelenség és fizetéképtelenségek jártak a nyomában, s nagy hatással volt egész Európára. London válságát pár hét múlva megérezte Párizs, Amszterdam, Köln, Bécs, ahol a hitelélet mindenütt fennakadt. Franciaországot roppant érzékeny veszteségek sújtották. Olyan általános izgalmat, feszültséget, nyugtalan lelkiállapotot idézett elő, hogy igen nagy része volt az 1848-ban Európa-szerte kitört forradalmakban.

Amint a forradalmak zaja elmúlt, a konjunktúra új, boldog korszaka következett csaknem minden európai országban. Az 1850. esztendőt bátran úgy jelölhetjük meg, mint a gazdaságtörténetnek új fázisát. Ez a nagy-szerű állapot 1857-ig tartott: mindenütt növekedő jólét, vagyonosodás, lázas építkezés, a polgárság megtömte zsebét, a parasztság sorsa jobbra fordult, s ez az egyetemes prosperitás mindaddig tartott, amíg el nem következett az 1857-i fekete esztendő. Erről az esztendőről Tugan-Baranovszkij azt mondja, hogy ekkor tört elő a világgazdaságnak első, komoly nagy válsága. Amerikában kezdődött s mint valami elolthatatlan tűzvész, gyorsan átcsapott az Óceánon és terjedt tovább egész Európában s még a távoli Indiai-óceán két nagy szigetországa, Új-Zéland és Ausztrália is meg-sínylették. Az európai országok közül a Balkánt kímélte meg és az akkor még szétdarabolt Olaszországot. A 60-as és 70-es esztendők az emelkedő jólétnek az esztendei, az 1871 és 1872 pedig a legragyogóbb konjunktúrának az évei. Ügy látszott, hogy megindult a világgazdaság, amelybe új nagy területek kapcsolódtak bele. A jó konjunktúrákra jellemző vállalkozó kedv és spekuláció nem ismert határt. A meggondolatlanság azonban rettentően megbosszulta magát 1873-ban.

Az 1873-i nagy válságot nyilvánvalóan túltermelés okozta. A kapitalizmusnak azok a szervei, amelyek később a nyaklónélküli termelésnek útját állották, a kartellek és trösztök ekkor még csecsemőkorukat élik. Sajátságos, hogy a válság nem Londonban, Párizsban, vagy New-Yorkban tört elő, hanem Bécsben, olyan központban, amely a világgazdaságban túlsókat nem számított. A bécsi „nagy krach“ átharadódzott csakhamar Németországba, Berlinre, azután felütötte fejét a válság Franciaországban, Angliában és csakhamar átjutott Amerikába, ugyanolyan gyorsasággal, mint az 1857-i Amerikából Európába. A vállalatok sokasága bukott meg; bankok zártak be, vasúttársaságok felszámoltak; az állapotok olyan kétségbeesettek voltak, hogy sokan már a kapitalizmus csődjéről beszéltek, ugyanúgy, mint nemrég a világgazdasági válság alatt.

Ez a zavar is átmenetinek bizonyult, kilengései egész 1880-ig eltartottak s utána egy új jó konjunktúras korszak következett. Ezekben a meredeken és lejtőkön, zürzavarokon, megrázkódtatásokon keresztül érkezett el a világgazdaság fejlődésének arra a hajdan nem álmodott tetőfokára, amely most elkövetkezett az 1890—1914. esztendőik között.

AZ 1890—1914. ÉVEK VILÁGGAZDASÁGA.

A kapitalista termelés hőskora Sombart szerint a XVIII. század vége s a XIX. század eleje. Ez a romantikus korszak, melyet a gazdasági élet területén lázas alkotókedv jellemez. Ha azonban a teljesítményt vesszük, akkor ezt a közel negyedszázados kis időszakot nevezhetnénk el a kapitalizmus hőskorának, amely közvetlenül megelőzte a világháborút. Ez a rövid korszak a nemzetközi munkamegosztás fénykora.

Zavarok most is jelentkeznek, de azok egész jelentéktelenek. A prosperitás! ciklus két kiváló közgazdász — Spiethoff és Haberler — szerint 1895-ben kezdődik s 1913-ig tart, a gazdaságtörténet azonban nem ismer ennyire pontos dátumot. Egész bátran számíthatjuk a nemzetközi munkamegosztás fénykorát az 1890. évtől. Kétségtelen, hogy a találmányoknak is nagy részük volt a világgazdaság emelkedésében. Már alkalmazták erő-kifejtésre a dinamót, amely könnyebbé, olcsóbbá tette a gyáripari termelést. Ebben az időben találták fel francia és német mechanikusok a robbanó gázmotort, s ebben az időben születik meg a XX. század új közlekedési eszköze, a gépkocsi.

A jó konjunktúra főleg Németországban ontotta áldásait. A német ipar olyan versenytársa lett az angolnak, hogy az angolok ebben az időben kezdenek először félni Németországtól. A német közgazdászok az 1895. esztendőt mint páratlanul álló, konjunktúrás esztendőt emlegetik. Páratlanul álló jólét, határtalan vállalkozó kedv, s optimizmus jellemzi ebben az időpontban a német gazdasági életet. Az angolok 1896-ban dicsekedtek a gazdasági élet nagyszerű eredményeivel, az Egyesült Államok vállalkozói 1898-ban kötötték a legdúsabb üzleteket; nálunk Magyarországon a millennium évét, 1896-ot tekinthetjük a jólét legtipikusabb esztendőjének. A francia gazdaságtörténet az 1895—1900. esztendőket tekinti legvirágzóbb időszaknak. 1900-ban a Németbirodalomban válság kísértett, de már a következő esztendőben ismét feljött az emelkedő prosperitás csillaga. Nagy-Britanniát megviselte gazdaságilag egy kissé az évekig tartó délafrikai háború, s 1902-ig némi hanyatlás tapasztalható. Annál nagyobb üzleteredményeket értek el ebben az időben a világcacokon az Egyesült Államok nagyvállalatai.

Az 1904—1905-i orosz-japán háború némileg kihatott a világforgalomra, de már 1906-ban emelkedő hullám mutatkozik, sőt a világgazdaság áramlatába a portsmouthi béke után bekapcsolódott az újdonsült nagyhatalom: Japán. 1906-ban a világháború előtti konjunktúra Angliában és az Egyesült Államokban a legmagasabb fokát érte el. Az 1908. esztendő Amerikában már egy kissé depressziós, aminek főleg politikai okai vannak. Az erőskezű Rooseveltnél akkor kezdte meg azt a nagy harcot az Unió óriásivá nőtt gazdasági hatalmasságaival, a trösztökkel, amelyet unokaöccse, a második Rooseveltnél fejezett be napjainkban. New-Yorknak a válsága természetesen Európára is kihatott. Az 1910—11—12-es évek a világgazdaság szempontjából általában jónak mondhatók, jóllehet a különböző politikai krízisek, mint a marokkói krízis és a Balkán-háborúk, kihatottak a gazdasági életre.

Általában meg lehet állapítani ebben a negyedszázadban egy lélektani mozgató erőt, ez pedig a határtalan vállalkozókedv és munkakedv, amit már nem láttunk ilyen mértékben a világháború után. A nagy Németbirodalom most aratta le az egységesítés gazdasági gyümölcseit. A világgazdaság nagy fejlődésének még más oka is van. A béke, amelyet a mandzsúriai mezőkön lezajlott orosz-japán háború és az angol-búr háború túlságosan nem zavart meg, annyira távol esett mind a kettő Európától meg Amerikától. Két országban igen erős az alkotókészség és a vállalkozókedv: az Egyesült

Államokban és Németországban. Nagy-Britanniában a háborúelőtti évtizedben a régi, nagy alkotókedv, az újításokra való törekvés mintha gyengült volna s mintha az ország hiányában lett volna a nagykoncepciójú vállalkozóknak. A francia nemzet, melynek körében a vagyon és jómód meglehetősen arányosan oszlott meg, pénzgyűjtésre adta magát és nem ipari vállalkozásra, és nehéz milliárdokat helyezett el külföldön.

A négy vezető nagyhatalom külkereskedelmének eredményeit a következő táblázat mutatja (milliárd arany márkában):

	1890.	1895.	1900.	1905.	1910.	1913.
Angolország	12.7	12.9	15.3	16.7	20.5	24.2
Németország	7.5	7.4	10.4	12.9	16.4	20.9
Egyesült Államok	6.8	6.4	9.2	10.8	13.7	17.7
Franciaország	6.6	5.7	7.0	7.7	10.7	12.3

A világgazdaságban vezető országok külkereskedelme negyedszázad alatt pontosan megkétszereződött.

A világgazdaság annak köszönhetette káprázatos sikereit, hogy a gazdasági erők, amelyeket a régi megkötöttségek lenyűgözve tartottak, a XIX. században felszabadultak. A gazdasági szabadság elvét, amely a nagy gazdasági forradalom kezdetén még csak az egyes országok belső forgalmában érvényesül, később, amint az előbbi vázlatban látjuk, különösen 1850-től kezdve, mindjobban kiterjesztették az egész földkerekségre. Csak-hogy itt most már nem annyira egyes emberek és vállalkozók, mint inkább a nagy kollektivitások, a nemzetek jelennek meg mint versenytársak. Azt látjuk, főleg 1871 után, hogy a világgazdaságban a nagy nemzetpolitikai szempontok is irányadók lesznek.

A gazdasági szabadságban Anglia vezet, amelynek kormányai 1846 után megszüntették a behozatali és kiviteli vámokat, csak a kisösszegű pénzügyi vámok maradtak meg. Sokszor felmerült az a gondolat, például a búr háború előtt, az idősebb Chamberlain korában, hogy Nagy-Britannia behozza a védővámokat, de a régi Smith Ádám- és Cobden-féle elvekhez az angol nemzet legújabb időkig hű maradt, csak a viszonyok kényszerítő hatása folytán, az általános világramlat következtében, ném régiben vezette be a védővámokat.

A többi nemzet a szabadkereskedelmi irányzattól kissé félt; közgazdásztudásai és politikusai elfogadták mint elvet, de az életben való

megvalósításától mindenütt idegenkedtek. Áttértek inkább a kereskedelmi szerződések rendszerére és divatosabbá lett a legtöbb kedvezmény-elv. Az első kereskedelmi szerződést a legtöbb kedvezmény-elv alapján Angolország és Franciaország kötötték 1860-ban.

Németország gazdaságpolitikája kezdettől fogva védővamos s a birodalom kormányai folytatták 1871 óta a legtudatosabb, tisztán a nemzeti érdekeket szem előtt tartó, az mondhatnánk, agresszív vámpolitikát. Mindent elkövettek a német kormányok, hogy Németország mennél több árut adjon el külföldön és mennél kevesebbet engedjen be határai közé. 1879-ben felemelték az összes beviteli vámokat, amit Magyarország, főleg Budapest gabonakereskedelme erősen megérzett. Az agrárországokkal a birodalom nem egyszer harcban állt; ő nem engedett be lehetőleg agrárterményt, de iparcikkeit rájuk kényszerítette. A külkereskedelemben a Németbirodalom a „nyitott kapu“ elv mellett kardoskodott, s kiharcolta, hogy ő akadálytalanul bevihesse áruit távoli országokba, főleg Perzsiába, Marokkóba és Kínába.

A francia gazdaságpolitika erősen védővamos III. Napóleon kora óta. Egyaránt védte a mezőgazdaságot és védte az ipart. Németország mellett a védővamos politikában Franciaország járt legelői.

Az Egyesült Államokban két irányzat harcolt egymással; a védővamos és a vámellenes irányzat s eszerint alakult ki a két nagy politikai párt is; a protekcionista republikánus párt és a farmerek pártja: a vámellenes demokrata párt. Ha a demokraták uralomra kerültek, a kormány leszállította a vámokat, a republikánus kormány rögtön felemelte, hogy biztosítsa az ipari termények számára a hazai piacot. A híres MacKinley-féle vámok voltak a világháború előtti korszak legnagyobb védővámjai.

A hatalmi politika 1871 után a gazdaságot is a saját jármába fogta. A történelmi materializmus hívei a politikai élet jelenségeit, a súrlódásokat, sőt a világháborút is tisztára gazdasági okokból magyarázzák, ami ebben a formában természetesen túlzás. Annyi kétségtelen, hogy a hatalmi politika és a gazdasági politika összeszövődnek, a kettő egymást kiegészíti. A német-angol ellentétek 1900 óta, amikor a germanofob-áramlat Angolországban megkezdődött, kétségtelenül gazdasági eredetű, amit ugyan az angolok tagadnak. Oroszország dél felé való törekvéseiben is jelentékeny részük van a gazdasági tényezőknek. Szüksége volt az orosz birodalomnak a konstantinápolyi szorosok szabad birtokára, azért, mert ott hajózta át roppant mennyiségű gabonáját Nyugat-Európa piacaira.

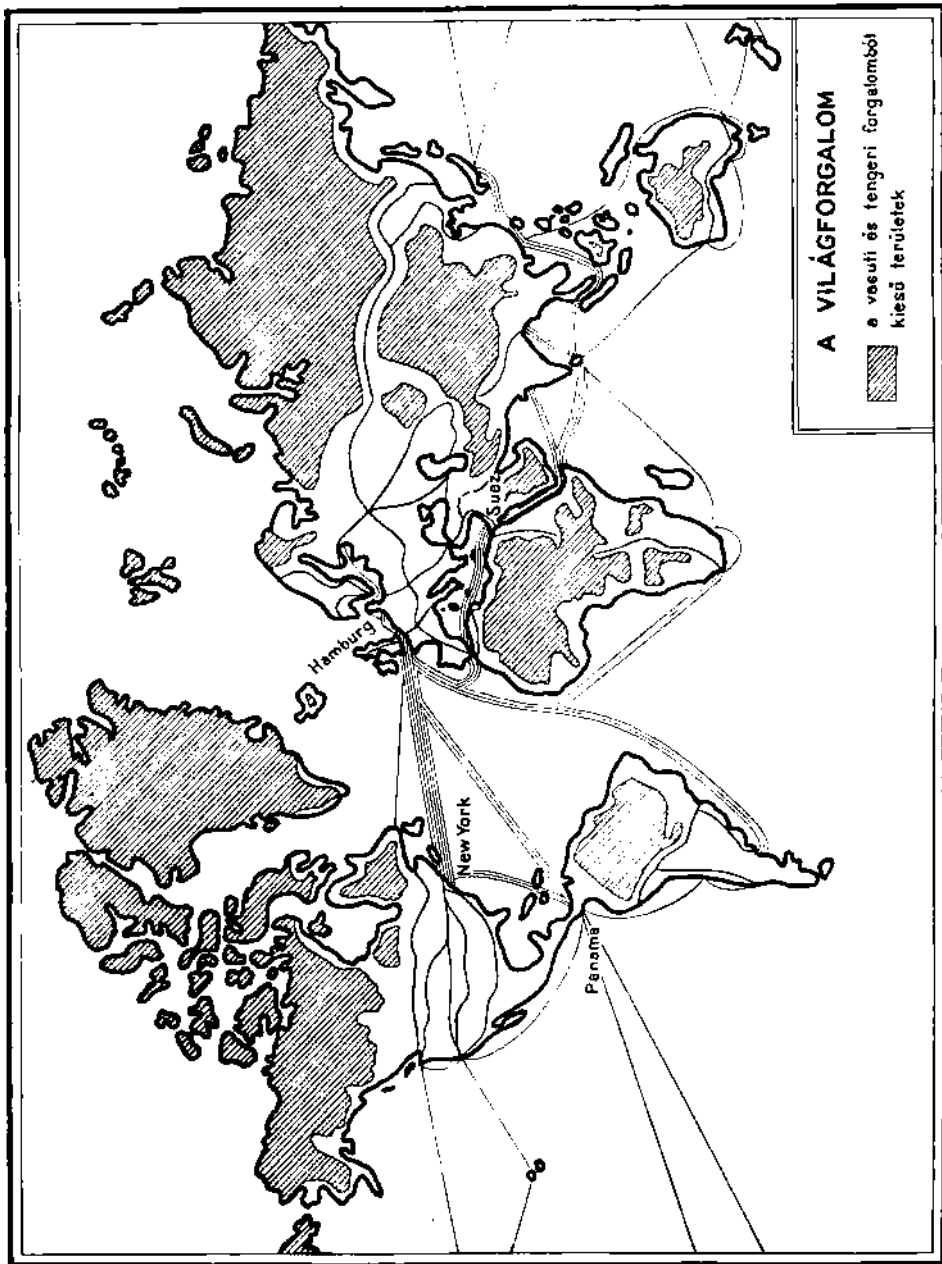
Annyi bizonyos, hogy nemcsak a politikai, hanem a gazdasági feltékenység is fokozódott 1900 óta. Németország nem nézte jó szemmel a három nagy birodalmat: Nagy-Britanniát, az Egyesült Államokat és Oroszországot, azok viszont az ő világgazdasági terjeszkedéséről félték. Felmerült már 1914 előtt az az eszme is, hogy Európa országai Angolország és Oroszország kivételével egy nagy „európai vámuniót” alakítanak; ez azonban utópia maradt.

A FORGALOM ESZKÖZEI.

A világgazdaság elválaszthatatlan a forgalom eszközeitől s a kettő között megközelítőleg pontos párhuzamosság állapítható meg. Ennek beható kifejtését könyvünk VII. fejezete tárja az olvasó elé. A vasutak a világgazdaságnak azzal tettek megbecsülhetetlen szolgálatokat, hogy a kikötőkből gyorsan elszállították az árukat. A belső, a vicinális forgalmat lebonyolító vasutak a világgazdaságban nem számítanak, a világforgalom eszközei csak a hosszú vasútvonalak, amelyek a tengeri kikötőkből indulnak ki, mint a New-Yorkot San-Franciscóval összekötő 5000 kilométeres Pacific-vasút, a Kanadát átszelő, szintén ugyanilyen hosszúságú vasútvonal, Oroszország szibériai nagy vasútja, a mandzsúriai vasutak.

A vasút esztendeje az 1830. esztendő. Ettől az időponttól fogva folyton terjed, tökéletesedik mind gyorsaságban, mind teherbíróképességben. A vasútépítés kezdetben meglehetősen nehezen halad előre, aminek az volt az oka, hogy a vasútvállalat rendkívül költséges, egy hosszabb vasútvonal felépítéséhez milliós tőkék kellene, s a tőkeszegény, a háborúkban és a forradalmakban megviselt európai országoknak vasútépítésre nemigen tellett. 1830-ban Európának még csak 245 kilométer vasútvonala van, de már 1850-ben 23.766; 1870-ben 103.744; 1890-ben 224.017. Ez a számsor mutatja, hogy még 1850-től 1870-ig is milyen lassú a vasútépítés. Az 50-es és 60-as esztendőben Ázsiának és Afrikának még egyetlen vasútvonala sincsen. Magyarországnak az 1850—70 közötti időszakban még alig van néhány nagyobb vasútvonala. A komoly, nagyarányú vasútépítést csak a 67-es kormányok kezdték meg, de a munka tőkehiány miatt csak nehezen haladt előre.

Messze túlszárnyalta a vasútépítésben Európát Amerika. 1830-ban 87 kilométer vasútvonaluk van csak az Egyesült Államoknak, de már 1850-ben 14.256 kilométer, 1870-ben 96.398, 1890-ben 331.599. Az amerikai

vasútépítésnek a legfőbb oka az volt, hogy le kellett győzni rettentő, sok-ezer kilométeres távolságokat. A polgárháború után lassan művelés alá került az egész Vadnyugat, az ipari vállalkozók kihasználják a hatalmas petróleummezőket, szén- és vasbányákat és erdőket. Szükség volt vasútra. A vasutak káprázatos fejlődéséről legjobban ez a néhány összefoglaló szám tanúskodik; az egész földkerekségnek 1830-ban 332 kilométer vasútvonala van mindössze; 1890-ben 618.724 km, 1913-ban 1,104.217, 1920-ban 1,191.322 kilométer.

Ugyanilyen hatalmas arányú fellendülést mutat a világforgalom másik fontos, talán még a vasútnál is fontosabb szerve: a tengerhajózás. Valóban ezek a világforgalomnak a szervei. A tengerek földrészeket és államokat különítenek szét egymástól. A tengeri hajók tonnatartalmának növekedése a legszembetűnőbb 1850 és 1870 között. A vitorlánhajók, az emberiségnek ezek az évezredek óta annyira bevált közlekedési eszközei, lassanként háttérbe szorulnak a gőzösök mögött. De a 70-es években a hajók nagy része még vitorlás; a gőzösök mindössze 19.8%-át teszik ki az összes tengeri hajóknak. 1913-ban már a vitorlások száma 19.1 %-ra leapadt.

Az összes országok kereskedelmi tengerészei 1874-ben 61.654 hajóból állt, 17,996.000 nettó-regiszter tonnatartalommal; 1913-ban a hajók száma 39.059 volt, hajóterük 29,471.000 regiszter-tonna. A hajók száma azért kisebb, mert átlagnagyságuk folyton növekedett. A régi kis vitorlásokat hatalmas tengergőzösök váltották fel, s a század végén és a huszadik század elején megépült az úszó város, az óceán járó gőzhajó, a legpompásabb, legkényelmesebb és külsőre is legimpozánsabb közlekedési eszköz, amelyet eddig az emberi kéz és ész alkotott.

Közvetlen a világháború előtt Nagy-Britanniának volt legnagyobb kereskedelmi tengerésze: 18,887.000 regiszter-tonna; utána Németország, Norvégia, Franciaország és az Egyesült Államok következnek. A világháború után ez a sorrend kissé megváltozott; Nagy-Britannia és domíniumai megmaradtak továbbra is első helyen (21 millió r-t.), utána az Egyesült Államok, Japán, majd Franciaország következik, Németország a negyedik helyre esett vissza. A világtengerek forgalma legnagyobb részben az Atlanti-óceánon bonyolódik le; az összes forgalomnak 77 százaléka. A Csendes-óceánra esik 15 százalék, az Indiai-óceánra 8 százalék. A tengeri hajók 55 százaléka európai kikötőkbe érkezik, 21 százaléka amerikaiba. Egészen máig London a világ legnagyobb kikötővárosa.

A vasutakkal szinte párhuzamosan növekedett a távíróvonalak hossza, majd a XIX. század második felében új találmány könnyítette meg az emberek egymással való érintkezését, amely az üzleti világban szintén igen nagy jelentőségű: a távbeszélő. A tengerek forgalmát nagyban megkönnyítették a kábelvonalak, amelyeknek hossza 1922-ben 590.200 kilométert tett ki. A világposta-egyesület 1919-ben 1683 .millió lakost foglalt magában.

A közigazgatók sokat emlegetik „földünk megkisebbitését“, s igaz is: a közlekedési eszközök valóban csodákat műveinek. 1848-ban dilizsánszon hatvan óra alatt lehetett megtenni a párizs—bordeaux-i utat; ma a Párizsból 11 óra 30 perckor induló gyorsvonat 17 óra 19 perckor ér Bordeauxba. Párizsból expresszrel három óra alatt el lehet érni Brüsszelt, 6 óra 45 perc alatt Londont, 13 óra 20 perc alatt Berlint, 25 óra 25 perc alatt Budapestet és 59 óra 50 perc alatt Konstantinápolyt.

A VÁNDORLÁS.

A világgazdasággal szerves kapcsolatban van a XIX. századnak egy sajátos jelensége: a vándorlás. A munkástömegek elvándorolnak arra a helyre, ahol a gazdasági helyzet kevésbé nyomasztó, ahol több pénzszerezési lehetőség és jobb megélhetés kínálkozik. Az Újvilágot európai kivándorlók népesítették be, de a XVII. és XVIII. századi vándorlás egészen más természetű, mint a XIX. századi; az őstelepések, a „Pilgrim Fathers“, akik a Mayfloweren útnak eredtek, azért hagyták el hazájukat, mert hitüket üldözték. A XIX. századi vándorlás már tisztára gazdasági jelenség.

A vándorlásnak az okai sokfélék, de annyi kétségtelen, hogy ez a jelenség kapcsolatban van a gazdasági fellendüléssel. Okai természetesen elsősorban lélektaniak. A XIX. században, a gazdagodás korában az alsó néprétegek már érzik a szegénységet, megalázzónak tartják a szükségét s igyekeznek kijutni belőle. Elsősorban a vagyonosodás vágya csábítja őket más világrészekbe, főképen Amerikába, amelynek szabad földjén a gazdasági érvényesülésnek, a meggazdagodásnak semmi sem állt útjába. Bizonyos az, hogy a kivándorlók munkakedvet, vállalkozó szellemet, elszántságot vittek új hazájukba, amit legjobban az mutat, hogy Amerika nemzeti hőseinek, a milliomosoknak egy tekintélyes része kivándorló volt. Figye-

lemreméltó kivándorlási okra mutat rá Oppenheimer német szociológus a „Grossgrundeigentum“ című művében.

Oppenheimer magyarázata szerint a kivándorlásnak egyetlen és kizárólagos oka a nagybirtokrendszer, s egyetlen orvossága: a földreform. Ha nincsenek nagybirtokok Európában: Németországban, Ausztria-Magyarországon, Oroszországban, Olaszországban, egyáltalán nincsen kivándorlás és ennek következtében Amerikában nagyipari kapitalizmus sincsen — Oppenheimer magyarázata szerint. Az amerikai nagyipar úgy jött létre — szerinte —, hogy a nagybirtokkal terhelt Európa ontotta a szegény embereket, a kivándorlókat, akik itthon nem juthatván földhöz, átmentek az Óceánon és Amerika vállalatának adták el munkaerejüket. Ez a magyarázat, ha nem is egészen igaz, mindenesetre igen tetszetős. Első ellenvetésünk az lehet, hogy nem volt Európában a XIX. században már annyi föld, amellyel le lehetett volna kötni az Amerikába kivándorlókat. Európa már régebb idő óta túlnépes és a szociális feszültség megszüntetésének egyik módja a kivándorlás volt. Olaszország, amely nyersanyagban való szegénysége miatt nagyipart teremteni nem tudott, forradalomba zuhant volna, ha ki nem irányítja Brazíliába és Argentínába népfellegét. Malthus híres népesedési törvénye bizonyos tekintetben igazolódott. Az egyes országok gazdasági erőinek kifejlesztése korlátozott. Itt van például Csonka-Magyarország esete. Elkövetkezik majd az idő, amikor Csonka-Magyarország a legarányosabb birtokmegosztással, a legintenzívebb földműveléssel és gyáriparral sem tudja majd egyre szaporodó népességét eltartani. Vannak országok, melyek gazdasági erőikhez mérten túlnépesek. Viszont vannak országok Európában, ahol a politikai és társadalmi okok miatt nem tudtak bizonyos néprétegek tisztességes keresetre szert tenni és vándorbotot vettek a kezükbe. Oroszországnak határtalan gazdasági lehetőségei voltak a cárizmus alatt, lakosságának egy része mégis kivándorolt. Vannak Európának túlnépes országai, mint Belgium, Olaszország. Túlnépes Angolország is és vannak Németországnak túlnépes tartományai, mint Westfália és a Ruhr-vidék.

Felmerült az a kérdés, honnan vándoroltak ki a tömegek és hová és milyen gazdasági helyzet mozdította meg őket? Sartorius von Walterhausen német közgazdász kitűnően összegezte a kivándorlás adatait, kapcsolatba hozva ezeket a számadatokat a váltakozó gazdasági konjunktúrákkal. Az 1873-i nagy válság alkalmával például, amikor a gazdasági rossz konjunktúra egyforma volt Európában és Amerikában, a kivándorlás a

minimumra csökkent, majdnem szünetelt. A tömegeket mindig a jólét és a gazdasági biztonság vonza. Nagyobb gazdasági nyomású helyről özönlenek a kisebb gazdasági nyomású helyre, mint az előbb idézett Oppenheimer írja. A válságok következtében a kivándorlás csökken és a kivándorlók száma ingadozik a gazdasági konjunktúrák hullámszerűségei szerint.

Vannak kivándorlók és vannak kivándorlókat befogadó országok. Németország, az északi kis germán államok, Angolország, Írország, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Olaszország és Spanyolország kivándorló országok voltak 1914 előtt; az Egyesült Államok, Kanada, Brazília, Argentína, Ausztrália a kivándorlókat befogadó országok. Ha a kivándorlókat befogadó országokban erős a gazdasági fellendülés, nagy a konjunktúra, a kivándorlás rendszerint megindul; ha viszont válság, hanyatlás, mély depresszió uralkodik, mind a kivándorló, mind a befogadó országban a kivándorlás csökken. 1873-tól 1879-ig pénz nem jött át Amerikából, a viszonyok mostohábbak voltak, mint az európaiak, vándorlás alig van. Amikor a nagyipar a 90-es évektől kezdve egyes európai országokban rohamos fejlődésnek indult, s a munkásokat jól fizették, a kivándorlás apadó irányzatot mutatott. 1889—90-ben az európai konjunktúra kitűnő s a kivándorlás valóban 100.000 fővel csökkent. 1896 és 1899 között Németországban a gazdasági tevékenység fokozódik, a német gyáripár biztosítja a munkásság megélhetését, ezért kivándorlás alig van.

1873-ban 74.801 ember vándorolt ki az Egyesült Államokba Angolországból. 1874-től egészen 1879-ig az Amerikába irányuló angol kivándorlás mindig 24.000 főn alul marad. Ugyanezt mutatják a német kivándorlás számadatai is. 1873-ban 149.671 ember költözött ki Amerikába, a következő, 1874. esztendőben, a rossz konjunktúra következtében már csak 87.291 és a válság utolsó esztendejéig ez a szám szakadatlan csökkenőben van. Amikor Amerikában a gyáripár bajokkal küzdött, mint például 1883 és 1886 között, a kivándorlók száma ismét leapadt.

Ez a néhány számadat mutatja, hogy a vándorlás tisztára a konjunktúra függvénye. Ez a megállapítás azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy roppant tömegű munkás vándorolt ki Amerikába, amióta ott a munkásokat nyelte a nagyipar. Csak néhány számot idézünk: 1891-től 1900-ig 3,844.420 munkás hagyta el Európát, 1901 és 1910 között 8,795.386. Németországban közvetlenül a világháború előtt olyan lüktető gazdasági élet s olyan általános jólét van, hogy a kivándorlás egészen minimálisra apadt, sőt 1912-ben több mint egymillióban állapították meg a külföldi

eredetű, többnyire vándormunkások létszámát, akik ott az iparban és a mezőgazdaságban elhelyezkedést találtak.

Sartorius von Walterhausen rámutat a „tipikus“ kivándorló országokra; ezek pedig: Ausztria-Magyarország, Olaszország, Oroszország, Spanyolország, Portugália, Dél- és Kelet-Európa. Egészen bizonyos, hogy a tipikus kivándorló országok gazdasági szerkezetében valami hiba rejtőzött. Olaszország kivételével ugyanis gazdasági erőihez képest egyik sem volt túlnépes, s mind túlnyomólag agrárország. Általában meg lehet állapítani, hogy a kivándorló országok túlnyomólag agrárországok s nem elhamarkodott az az állításunk sem, hogy a kivándorlás legnagyobb megakadályozója az ipar. Ha Magyarországon nem fejlődik az ipar 1867 után, ami a mezőgazdasági munkásfelesleget Budapestre csábította, egészen biztos az, hogy a kivándorlás sokkal nagyobb arányokat öltött volna; a magyar gyáripar a munkások százezreit tartotta itthon. „Nagy bér a munkások számára, olcsó föld a telepesek számára, a kivándorlás legerősebb rúgója, — írja az elébb idézett német közgazdász. S ez valóban így van. Az agrár-kivándorlót a magasabb munkabér csábította át az óceánon túlra, az ipari munkást pedig, aki egy kissé megszedte magát, az, hogy odaát olcsón földhöz juthatott.

A kivándorlási statisztika közvetlenül a világháború előtt, 1914-ben mutatja a legnagyobb számadatokat. Európa kikötőin keresztül a következő tömegek vonultak át idegen világrészekbe a világtengereken keresztül:

Olasz 872.000; angol és ír 469.000; osztrák 194.000; spanyol 171.000; magyar 120.000; portugál 88.000; svéd 20.000; belga 18.000; német 18.000; egyéb nemzetiségű 10.000; erős volt a kivándorlás a cári Oroszországból is, amely rengeteg sok elégedetlen elemet termelt ki. Az 1905-ös pogromok után Kisenev vidékéről és Lengyelországból százezrével menekült ki Amerikába, főleg az Egyesült Államokba és Argentínába a zsidóság. Ezekről pontos szám adatok nincsenek.

Németországból nagy tömegek az 1881—1890-es esztendőök között hagyták el hazájukat; a német kivándorlók számát ebből az időből 1.4 millióra becsülik. Ettől fogva ez a szám hanyatlóban van — mint már fentebb megjegyeztük — az egyre növekvő gazdasági prosperitás következtében. 1900 és 1910 között már csak 340.000 német hagyta el hazáját. Az előbbi időközben 1.4 millióra rúgott az angol kivándorlók száma is; ezek 865.000 főre csökkentek 1900 és 1910 között. Az Egyesült Államok lakosságát főleg a kivándorlók szaporították; a természetes szaporulat

mindig igen szerény volt a túlnyomólag protestáns vallású és felette jómódú országban. Az 1914. esztendőben, amikor már némi gazdasági depresszió volt érezhető, még mindig több mint 1,200.000 emberrel szaporodott a köztársaság népessége. Ez a szám 1905-ben 326.700-ra, 1917-ben 295.403-ra esett vissza. A világháború után csak egyszer vándorolt ki több mint 800.000 idegen; a kivándorlók száma azóta folyton kevesebb.

Az Egyesült Államok területére való kivándorlás több okból csökkent. Az első és valószínűleg a legnyomósabb ok az, hogy a munkagépek és a gyártási módszerek rendkívüli mértékben tökéletesedtek és a gyáripár közel sem szív fel annyi munkást, mint 1914 előtt. Ford, a világhírű gépkocsigyáros emlékirataiban dicsekedve emlegeti, hogy az ő gyártási módszerei hány munkást tettek feleslegessé. Maguk a munkások is félnek a beözönlő versenytársaktól, akik a nagyobb munkakínálat következtében leszállítják a munkabéreket. A harmadik ok az, hogy az Egyesült Államok politikai vezetői félnek a lakosság minőségének megromlásától; s nem egészen ok nélkül. Amióta az északi germánok kivándorlása a háborúelőtti évtizedben csökkent, sok kevéssé értékes délszláv, olasz, görög, levantei s egyéb gyenge népelem lepte el az Uniót. A háború óta pedig nem ok nélkül félnek a politikusok a forradalmár, felforgató és gangster-elemek betódulásától.

Külön ki kell emelnünk az angol kivándorlást. A túlnépes Nagy-Britanniából a XIX. században milliók keltek vándorútra. Csaknem kivétel nélkül mind az anyaország gyarmataira és az Egyesült Államok területére. 1815 és 1830 között 211.000 ember ment ki Kanadába, 9000 Ausztráliába, 150.000 az Egyesült Államokba. 1840-ben 322.000-en kerestek új hazát Kanadában. Tömegesen vándoroltak ki a rossz gazdasági viszonyok miatt az írek. 1850-től 1890-ig 5.25 millió angol vándorolt ki az Egyesült Államokba, 1.4 millió Ausztráliába, 8.8 millió Kanadába. Sokan hajóztak át Új-Zélandba is.

Franciaország a kivándorlási statisztikában egyáltalában nem számít. Az ország nem túlnépes (76 lélek jut egy négyszögkilométerre), csaknem minden gazdasági erőforrással meg van áldva, ipara és mezőgazdasága arányban vannak egymással, a franciák megtalálják megélhetésüket hazájuk határai között.

Mint előbbi számainkban láttuk, a legnagyobb kivándorló terület az Egyesült Államok, amióta ez becsukta kapuit és csak nagyon szűkre sza-

bott kontingenst engedélyez, a kivándorlás megbénult. A békekötések után más világ jött; a világkereskedelemre béklyókat raktak, a javak és a tőkék vándorlásának korlátozásával korlátozódott a modern népvándorlás is.

A HÁBORÚ HATÁSA A VILÁGGAZDASÁGRA.

A világháború azt a hatalmas, szövevényes szerkezetet, amely — mint az előzményekben láttuk — 1850, s még inkább 1890 óta kiépült, egyszerűben szétdőlt. A békés emberiség nagyszerű alkotásait, amelyek a termelést és a javak elosztását szolgálták, beállították a hadviselés szolgálatába s ezek a termelő és a forgalom céljait szolgáló vállalatok mind megbénultak. Amikor 1914 augusztus első napjaiban Európára régtől fogva készülőt sötét balvégzete reánehezült, a nemzetközi munkamegosztás megszűnt, illetve a legminimálisabb mértékre korlátozódott. Azokat a vállalatokat, amelyek nem szolgálták közvetlenül hadiérdeket, a háború tétlenségre kárhoztatta és gépeik megrozsdásodtak. Világgazdaságról a háború első napjaitól kezdve alig lehet szó, inkább csak a hadviselő csoportok és az egyik vagy a másik féllel tartó semlegesek egymásközötti lecsökkent áruforgalmáról.

A háborúk régebben is kihatottak a világgazdaságra, mint annak idején a krími háború, az 1870—71-i francia-porosz összecsapás, az orosz-japán háború; de ezek a háborús összeütközések rövid ideig tartottak, az amerikai-spanyol, az orosz-japán háború pedig Európától messze eső tereken zajlott le, a termelés a többi országokban tovább folyt, legföljebb a hadviselők veszítettek fizetőképességükből. Most az áruforgalomnak rengeteg akadálya támadt azokon az utakon, ahol az évtizedek óta lebonyolódott. Legnagyobb akadálya volt a blokád. Az entente-hatalmak nem vették tudomásul az 1855-i párizsi egyezmény határozatait, amely a semlegesek hajóinak átkutatását vagy elsüllyesztését megtiltja. Ezzel a kereskedelmet teljesen tönkretették. Súlyosbította a helyzetet később a korlátlan tengeralattjáró harc. A normális behozatal, kivétel fennakadt, a nemzetközi hitelélet megszűnt, s életbelépett a készpénzfizetés.

A központi hatalmak helyzete stratégiaileg kitűnő volt s részben ennek köszönhetőek sok győzelmüket, de annál kedvezőtlenebb volt gazdaságilag. Szinte egy ostromlott várra emlékeztettek. Az entente-hatalmak a világ-tengerektől teljesen elzárták és a tengerentúli fontos nyersanyagtermő terü-

letektől elvágták őket. Angolország, Franciaország, Olaszország továbbra is megtartotta világpiaci összeköttetéseit, szabad út nyílt nekik a tengerekre, legfeljebb hajóik a németek tengeralattjáróik miatt állandóan veszélyben forogtak. Így az Egyesült Államok vasérc, petróleuma, élelmiszerkészletei, Argentína búzája, mind rendelkezésükre állottak.

Néhány fontosabb nyersanyagszállító állam áruforgalma emelkedett; különösen az Egyesült Államoké, Japáné, Argentínáé, de a Németország közvetlen szomszédságában levő Hollandiáé és Dániáé már esett, mert német piacukat elvesztették. Ugyanakkor az Egyesült Államok elveszítették német és középeurópai piacukat. Hogy ez milyen jelentékeny volt, erre nézve néhány számot idézünk: Az Egyesült Államok 1913-ban Ausztria-Magyarország területére 19,192.714 dollár értékű árut vittek be s kivittek ugyanonnét 23,065.050 dollár értékűt. Jóval nagyobb volt ennél a Németországgal való csereforgalmuk. Bevittek 1913-ban 188,963.071 dollár értékű árut, és kivittek 331,684.212 dollár értékűt. Ezt a két fontos piacukat az Egyesült Államok nyomban elveszítették, s elvesztek az Uniónak ugyanakkor törökországi, balkáni és oroszországi piacai. Nagy piaca volt Angolországnak a Németbirodalom. Nagy-Britannia 1912-ben 42,886.399 font értékű árut vitt ki Németországba, és bevitt Németországból 59,581.645 font értékűt.

Minden hadviselő államra ránehezedett az élelmiszer- és nyersanyagellátásnak rettentően nehéz kérdése. Szinte nehéz eldönteni, melyik fontosabb hadviselés szempontjából, az-e, ha egy ország agrárius, vagy ha túlságosan iparosjellegű. Oroszországon, amely 95 százalékgig agrárország volt 1914 előtt, a szélső agrárius jelleg megboszulta magát. Nagy-Britannia viszont, amely 80 százalékgig élelmiszerbevitelre szorult, a német tengeralattjárók blokádja miatt többször nehéz helyzetbe került. Az ország egy teljes ellenséges körülzárás esetén éhínségnek lett volna kitéve. Nagy-Britannia és Franciaország az Egyesült Államokhoz és Argentínához folyamodtak, hogy búzaszükségeiket fedezhessék és ennek a két országnak gabona-termelése a világháború alatt hatalmas arányokban föllendült. Az Egyesült Államokban, Kanadában, Argentínában új, feltöretlen területeket fogtak művelés alá. A központi hatalmak a semlegesek piacait vették igénybe, de azok nem voltak élelmiszerfeleslegeknek bővében.

A világháború egyik legfontosabb gazdasági hatása, hogy a hadviselő államok, amennyire csak lehetséges volt, az önellátásra tértek át. Angolországban is bevetettek lehetőleg minden területet; Franciaország is igye-

kezett növelni a belső agrártermelést, ugyanezt tették a központi hatalmak is, habár nem sok sikerrel. A szállítási nehézségek és a hitelélet megszűnése miatt tértek rá a hadviselő államok az önellátásra; ez a ma divatos gazdasági irányzat a háború gazdasági zavaraiiban született meg, s már csak azért sem lehet egészséges gondolat.

Külön figyelmet érdemel a háborús gazdálkodás lélektani hatása. A hadviselők rájöttek arra, hogy miben függtek addig a külföldtől, s ezeket a tapasztalatokat a békekötések után igyekeztek gyümölcsöztetni. Az angolok meg a franciák például tudatára ébredtek annak, hogy őket Németország árasztotta el vegyipari termékekkel, főleg festékárúkkal. A világháború után mindent elkövettek, hogy vegyiparukat fellendítsék, hogy ne legyenek többé, legalább nagy mértékben, rászorulva Németországra. A Németbirodalom és Olaszország, amelyek a háború alatt nagy élelmi-szerhiánnyal küzdöttek, a világháború tapasztalatai alapján fejlesztik 1919 óta mezőgazdaságukat, azért, hogy ha esetleges új háborúba sodródának, éhínségnek ne legyenek kitéve. Oroszország részben azért szenvedett katasztrofális vereségeket, mert lőszerkészletei, melyeket a szövetségesektől kapott, többször kimerülték. A bolsevista kormány ennek a tapasztalatnak ismeretében, alapított hatalmas lőszergyárakat, úgyhogy a mai Oroszország hadiszerben bevitelre nem szorul. Oroszország, különösen 1904-től kezdve, iparilag Németországtól függött; ma már kevésbé szorul német bevitelre.

A világháború gazdasági hatásának tulajdoníthatjuk az új, nagy gazdasági elgondolásokat is, mint amilyen például a Naumann-féle közép-európai terv, és voltak nagy gazdasági elgondolásaik a szövetségeseknek is. Az ő nagy terveik arra irányultak, hogy a háború végeztével hogyan szüntessék meg Németország világgazdasági fölényét, hogyan szerezzék meg a maguk számára azokat a piacokat, amelyeket a birodalom kereskedelme elhódított előlük az 1914-et megelőző két évtizedben. Amint látjuk, ezek az elgondolások is torzak és a világháborúra jellemzők. Mindegyik, mind a német, mind az entente-terv azt jelentette volna, hogy megvalósulásuk esetén gazdasági téren folytatják, vagyis örökkévalóvá teszik a háborút. A német Mitteleurópa-terv folytatása a nemzeti szocialisták mai Ostraum-terve és ennek a hagyatéka az a gazdaságpolitika, melyet a III. birodalom ma a dunai államokkal szemben gyakorol.

Milyen nagy veszteségek érték Európát, erre nézve két számot idézünk azokon kívül, amelyeket könyvünk II. és IV. fejezete bemutatott.

1903-ban a tengerentúli államokból való behozatala Európának 568.8 milliárd aranyfrankot tett ki, kivitele a tengerentúli államokba 378 milliárd aranyfrankot. Európa külkereskedelme passzív volt, de ez a passzivitás megsokszorozódott a világháború következtében. A kivitel teljesen megszűnt s Európának a tengerentúli országokból csak behozatala van. A háború tehát brutálisan elfordított mindent a régi, megrögzött irányától. Oroszország, a nyugateurópai búzabevitelre szoruló országok főbúzaszállítója, ebből a forgalomból a háború következtében kiesett, még a békekötések után is több esztendőre, ezért Európa élelmiszerellátása átterelődött Oroszországtól a tengerentúlra. A fogyasztás minden hadviselő országban megnőtt, az árak pedig úgyszólván az első naptól kezdve abnormális arányokban emelkedtek, részben a megnövekedett kereslet és áruelrejtés, részint pedig a pénz leromlása következtében. Az áremelkedés igen nagy az amerikai országokban is — hozzá tehetjük —, pedig itt a háború nem bolygatta meg úgy a gazdasági élet harmóniáját, mint Európában.

A világháborúnak a világgazdaságra való hatását ekként összegezhetjük: a világkereskedelmi utak szétszakadoztak; az ötven év óta létrejött nagy, bonyolult felépítmény összeomlott, a nemzetközi árucsereforgalom harmóniája felbomlott, és — hozzátehetjük — azóta sem állott helyre.

A VILÁGGAZDASÁGI HELYZET A BÉKEKÖTÉSEK UTÁN.

A háborúbarátok azt hirdették, hogy a háborúk folytán megzavart gazdasági egyensúly igen gyorsan helyreáll, az anyagi és egyéb veszteségeket dúsán kárpótolja majd a gyors felvirágzás minden hadviselő országban. Az optimisták azonban nagyon csalódtak. Nem vált valóra az a feltevés, hogy a nagy áruhiány, az emberek lerongyolódása, a régóta ki nem elégtelt szükségletek nyomban a békekötés után azelőtt nem látott jó konjunktúrát idéznek majd elő. Csak a nyugodt ítéletű és igazi szakértők látták előre, hogy a zavarok még igen sokáig, esztendőkön keresztül el fognak tartani. A világgazdaságnak a háborúokozta súlyos válsága valóban sokáig tartott: a vesztes államokban csak jó öt esztendő múlva, szanálási műveletek, valutareformok után terelődött ismét a gazdasági élet rendes mederbe. A nagy zökkenőt s annak meglepő eredményeit könyvünk VI. fejezete mutatja be szemléltető módon.

Az országok és népek érezték az áruhiányt, száz meg száz dologban láttak szükségét, de a depresszió a békekötést követő első, második esztendőben olyan súlyos volt, hogy az az 1873—76-i nagy válság esztendeire emlékeztetett. A nemzetközi árucseré, bármennyire sürgették is azt a közgazdászok és az államférfiak, nem tudott megindulni. Mindezt a háború maga és még talán jelentékenyebb részben, a békeszerződések okozták.

Több, fontos, a világgazdaságban nagy szerepet játszó ország kirekedt a világforgalomból. Ilyen elsősorban a Németbirodalom, melynek tőkéi elvesztek, fontos területeit elszedték, gyarmatait a szövetségesek egymás között felosztották, s gyáripára, piac és tőke híján, nem nyerhette vissza háborúelőtti teljesítőképességét. Mindezeknek a bajoknak a tetejébe a győztes államok a birodalmat roppant összegű jóvátétellel sújtották. Beteljesedett Keynes cambridgei professzornak az a jóslata, hogy a békeszerződés megakadályozza Németország gazdasági talpraállását, s ugyanakkor meggátolja Európa gazdasági újjáéledését is.

Kimaradt a termelésből és a fogyasztásból egy hatalmas, több mint másfélszázmillió ország: Oroszország. A cári Oroszország 1914 előtt a világpiacon már erős volt, Németország ipari terményeinek nagy fogyasztója és jelentékeny szállítói Franciaország és Anglia is Oroszországnak, ő maga pedig vagy fél Európa búzaszállítója. Mint termelő és mint fogyasztó hosszú esztendőig nem számított a világgazdaság vérkeringésében. Az Osztrák-magyar monarchiát, Európa egyik legfontosabb gazdasági területét a békeszerződések a térképről letörölték és a dunai államok gazdaságilag azóta sem állottak talpra.

Az első esztendők gazdasági bajait fokozták még a társadalmi bajok, forrongások, s a nagy háború egyéb utórezgései. Németországban, Ausztriában, Magyarországon forradalmak dúltak, Olaszországban a nemzeti forradalom harcolt a Moszkvából irányított baloldali mozgalommal, a bolsevista agitáció egész Európában teljes erővel dolgozott, a forgalom, a hitelélet hiányzott. A vesztes országok: Németország, Ausztria és Magyarország, és a helyreállított Lengyelország is belekerült az infláció vészes örvényébe; Angolország és Franciaország szintén súlyos pénzbajokkal küzdött.

Az európai győztes államok közül a világháború gazdasági csapásait a legjobban Angolország bírta, a szigetország gazdasági és pénzügyi szervezete állotta ki leginkább a szörnyű teherpróbát; csak megviselte a világháború, de gazdasági és pénzügyi életét meg nem rendítette. De így is

nagy és érzékeny veszteségek sújtották. A legnagyobb veszteség az, hogy elveszítette évszázados munkával megszerzett kitűnő piacainak jelentékeny részét. Elvesztette elsősorban textilti piacát a Távols-Keleten, ahol az angol áruk helyét Japán kezdte elfoglalni a békekötések után. Hatalmas mennyiségű szénkivitele (melynek számadatait az előzményekben láttuk) csaknem teljesen megszűnt. Összes kivitele az 1913-inak pontosan egyharmadára zuhant vissza. A békekötések óta esztendőkönt keresztül egy és két millió között ingadozik Angolországban a munkanélküliek száma, kiknek segélye az adózók vállaira nehezedik. Az Egyesült királyság 1914 előtt Franciaország után Európának legnagyobb hitelező országa s a nemzetközi hitelműveletekben rögtön Franciaország után vett részt, most ő maga 850 millió fontnyi összeggel maradt az Egyesült Államok adósa.

De aránylag még az angol szigetország szenvedett legkevesebbet, Amerikát nem számítva, a hadviseltek közül, a többi valamennyit érzékenyebb veszteségek sújtották. Európa közgazdasága annyira kizökkent a rendes kerékvágásból és gyáripara, mezőgazdasága annyira átszerveződött más irányba, más szükségleteknek a kielégítésére, hogy nehezen tudott visszatérni a békebeli állapotokhoz. Az áruhiány valósággal nyomasztó és nem lehetett pótolni. Bizonyos áruk az egész világpiacra kifogytak. így például nagy szükség volt cukorban, ebben a fontos nemzetközi árucikkben, melyet mesterséges édesítőszerrel igyekeztek pótolni. Nagy hiány volt a másik fontos békebeli világcikkben, a dohányban, azonkívül szövetárakban. A közlekedési eszközök, a gőzmozdonyok, a vasúti kocsik, maguk a vasúti vonalak rettentően leromlottak, a gépkocsik egy nagy részét elkoptatta a világháború, Anglia 15 millió regiszter-tonna hajótérvesztést szenvedett. A központi hatalmak valósággal mindenből kifogytak, s itt még a társadalmi zavarok, a jogfolytonosság megszűnése, a politikai rezsímváltozás is gátolta a gazdasági termelés megindítását.

Az Egyesült Államok roppant nagy, szinte nyomasztó fölényre tettek szert, olyan gazdasági hatalomra, hogy sokan már azt hitték, hogy Európa gazdasági szerepének örökre vége. Ez a rövid, az 1919-től 1925-ig, az európai gyáripar és mezőgazdaság talpraállásáig terjedő korszak az Egyesült Államok gazdasági hegemóniájának a kora. 1914 előtt az Egyesült Államok, bármily hatalmat jelentettek is gazdaságilag, még mindig nem voltak fölényben Európával szemben. Amerika és Európa kereskedelmi mérlegében 1914 óta kiáltó aránytalanság állott elő. 1925-ig 85 százalékgig is felment néha a hiány Európa kárára. Sajátságos módon Amerika csak

adott és szállított, rengeteg mennyiségű élelmiszert és iparcikket, de maga nem vásárolt Európától semmit, akkor sem, amikor Európa ipara már a háborús lesujtottaságból némileg kezdett felébredni. Ennek a beteg állapotnak következményei természetesen nem maradhattak el.

Ezek miatt a nehézségek miatt Európa gazdasága csak csigalassúsággal javult. Angol adataink szerint a föld összes országainak bevétele 1912-ben 3181 millió fontot tett ki; kivitele ugyanebben az esztendőben 3521 millió fontot. Az 1921. évben Európa országainak bevétele 4885 millió font, kivitele 4353 millió. 1922-ben Európa bevétele 4646 millió font, kivitele ugyanebben az évben 4170 millió.

Ha a számokat nézzük, a bevétel-kivétel egyaránt emelkedett, de ez csalódás, mert a nagyobb számok az áremelkedés következtében állanak elő. A világgazdaság volumene jóval kisebb 1922-ben, mint 1912-ben. A nagykereskedelmi árak, ha az 1913-iakat 100-nak vesszük, 1922-ben a következőképpen alakulnak: az Egyesült Államok 156; Angolország 157; Kanada 164; Franciaország 353; Olaszország 596; Svájc 154; Németország 115.000; Japán 188; Angolország külkereskedelmi forgalma is nagyobb számokat mutat a békebelieknél, a volumene azonban többszörte kisebb. Nagy-Britannia 1913-i bevétele 659.1 millió font, kivitele ugyanakkor 525.2 millió. 1921-i bevétele 978.6 millió font, kivitele 703.4 millió. Az 1925. évben Nagy-Britannia bevétele 1166.7 millió fontot tett ki, kivitele 773.4 millió fontot, ami látszólag nagy emelkedés, ha azonban az áremelkedést leszámítjuk, kitűnik, hogy a nemzetközi vásárlóképeség az 1913-éhoz képest lényegesen csökkent. Ez nem jelenti korántsem azt, hogy egyes országok belső gazdasági helyzete nem javult. Amerikában a javulás szinte rohamosnak mondható; a konjunktúra- és prosperitási hullám, amely 1929-ben bezárult, megindult nemsokára a békekötés után. Csakhogy az Egyesült Államok roppant gazdasági terület, önmaguknak a fogyasztói s nagy jólét lehetséges akkor is, ha a gazdaság nem lépi át az ország határát. Javulás látható Franciaországban is, annak ellenére, hogy a frank csökkent: munkanélküliség nincs, a növekvő gyáripár a külföldi munkások százezreit alkalmazza. Viszont az angol gyarmatokon, Ausztráliában, Dél-Afrikában és Kelet-Indiában 1923-ban még mindig válságról panaszkodnak s nem mondható jónak Argentína gazdasági helyzete sem, amely a világháborúban búsán keresett.

De a világtermelés 1923-ban még mindig valamivel alatta van az 1913-inak. Európa termelése ebben az évben 77.6 milliárd frankkal maradt

mögötte a világháború előttinek, de ugyanakkor Észak-Amerika 81.6 millió liárdal növelte meg a magáét, — a Népszövetség kimutatása szerint. Ugyancsak a Népszövetség kimutatása szerint 1913-tól 1923-ig a világtermelés 32.8 százalékkal csökkent, az európai termelés külön 41*1 százalékkal maradt az 1913-i alatt. Angolország, Amerika, Franciaország világ-gazdasági forgalmán tehát semmit sem segített az, hogy a Németbirodalom, a világháború előtti félelmetes versenytárs, nem vett részt a világversenyben. Most tűnt ki, hogy a világgazdaság mennyire szerves egység. Németországot koldusbotra juttatták, az Osztrák-magyar monarchiát megsemmisítették, Oroszország önmagát zúzta össze s miután ezek a fontos tagok kiestek, az egész organizmus felbomlott.

Európa gazdasági termelése nagy erőfeszítések, pénzügyi és hitelműveletek után 1925-ben végre elérte az 1913-i színvonalat. Ezért az 1925. esztendő a békekötés óta eltelt idő története fordulópontot jelent. A termelés 1925 óta mindenütt növekszik; Németországban, Magyarországon, a Balkán-államokban, még Oroszországban is, végre 1929-ben Európa az 1913-i nívót túllépi, Amerikát pedig túlszárnyalja. És ez lett Amerika tragédiája. Az európai kereskedelem volumene, a népszövetségi adatok szerint, a következőképen alakul (1913-ban 100): 1924-ben 99; 1925-ben 107; 1926-ban 103; 1928-ban 115; 1929-ben 119.

Világszerte nagyfokú optimizmus uralkodott 1929-ig. Amerikában ez alatt a négy esztendő alatt a világtörténetben páratlanul álló prosperitás van s a nagyvállalkozókat, a munkásokat, a fogyasztó tömegeket áthatotta az a gondolat, hogy ennek sosem lesz vége. Ezt a rövid ideig tartó nagy fellendülést kiegészítette egy világszerte általánossá lett békés hangulat. Ez volt a Népszövetség fénykora s ezek voltak a Briand—Stresemann-féle békepolitikának rövid ideig tartó derűs évei. Tanulság ebből ismét az, hogy a világgazdaság és a béke karöltve járnak együtt és a kettő szervesen összefügg.

A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG.

A nagy válság, amely 1929 októberében a newyorki tőzsdei összeomlással kezdődött, fokozottabb mértékben fordította ismét a figyelmet a tőkés termelési rend szerkezetére és egész kis irodalom tárgyalja és próbálja meg okaira visszavinni ezt a páratlanul álló nagy gazdasági meg-rázkódtatást, melynek hullámcsapásait máig érezzük.

Egységes okra visszavinni a válságot lehetetlenség. Ezt látjuk Haberler Gottfried kiváló osztrák közgazdaságtudósnak nem rég, a Népszövetség kiadásában megjelent, kitűnő összefoglaló művéből. Haberler az eddigi elméleteket mélyreható analízis tárgyává teszi s fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy a gazdasági válságot előidéző okok sokfélék: minden elmélet csak egy-egy oldalát világítja meg a bonyolult kérdésnek. Kétségtelenül vannak gazdasági ciklusok, vannak jó és rossz konjunktúras időszakok. A világ-gazdaság igen érzékeny gépezet, amely minden kívülről jövő behatást rögtön megérez. Látjuk ezt 1914 előtt igen sok esetben. Az idősebb Rooseveltnél csak erősebben fellépett a trösztök ellen, s fellépése gazdasági depressziót idézett elő. A tőzsdéket a politikai események szinte nap-nap után érzékenyen befolyásolják. A gazdasági válságokkal kapcsolatban vitatott kérdés, vajjon a válságok funkcionális zavarok-e, vagy mélyebben fekvő szervi (organikus) bajok, amelyek többé-kevésbé a tőkés gazdasági rend belső lényegéből adódnak. Ez utóbbi állítást főleg a szocialisták és az állami beavatkozás hívei hangoztatják és szerintük az 1929-ben kezdődő válság is ilyen természetű.

Itt nem dönthetjük el ezt a vitát, csak azt jegyezzük meg, hogy a világgazdaság szerkezetébe 1914 előtt külső erők és hatalmak soha úgy be nem avatkoztak, mint 1929 óta, és sohasem vétettek az emberek annyit a gazdasági élet törvényszerűsége ellen, mint ma. Így tehát kétségbe kell vonnunk, hogy a tőkés termelési rendnek ez a zavara belső, szervi okokból származnék.

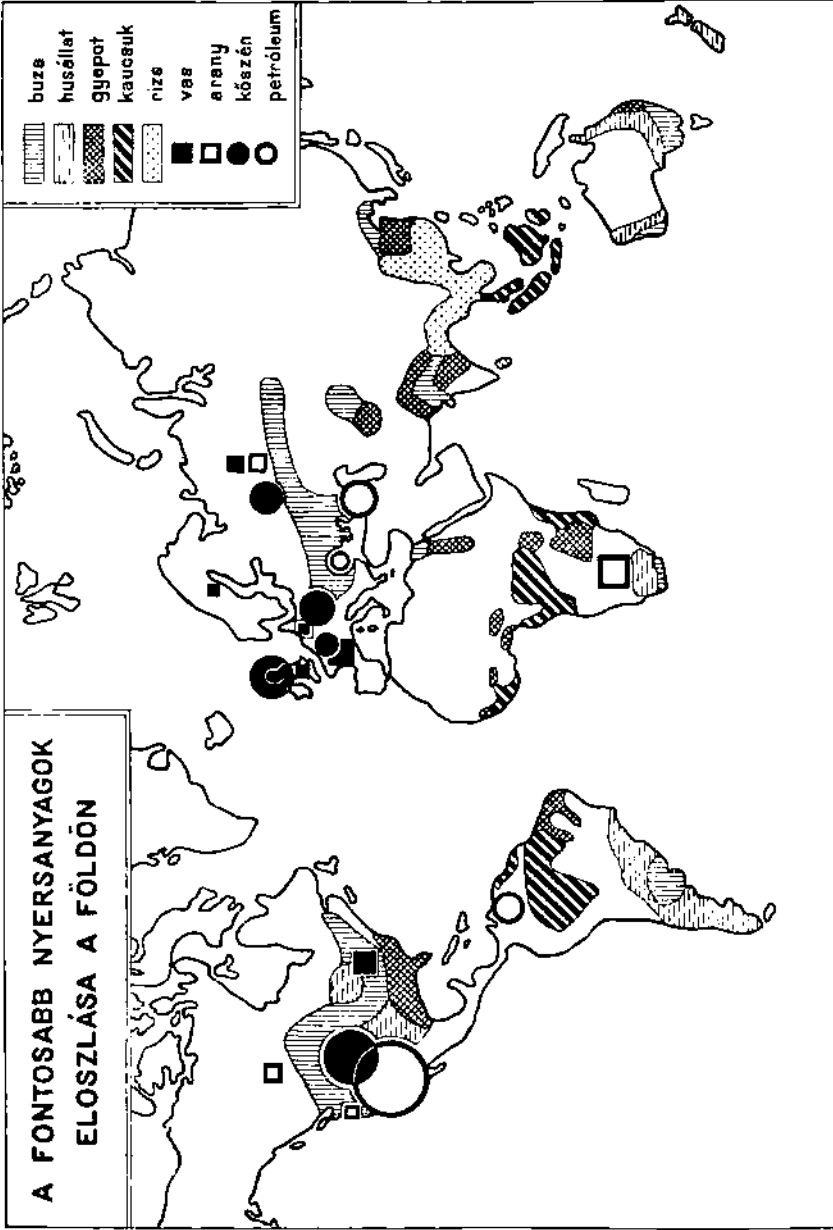
A válság kitörése óta sok különböző magyarázat hangzott el. Werner Sombart szerint a túlságba vitt, szertelen spekuláció akasztotta meg az elosztás és a termelés mechanizmusát, ugyanúgy, mint 1873-ban. Navachine, francia közgazdász, igen ügyesen vezeti le a válságot az 1920—29-i évek termelési statisztikájából. Európában egynéhány esztendeig égető hiány van, Amerika azonban lázas tempóban termel. Európa lassanként magához tér és Amerikát nemcsak eléri 1925-ben, hanem túl is szárnyalja. Megszületett a válság — szerinte — abban a pillanatban, amikor Európa elérte Amerikát, csak kitöréséhez még néhány esztendő kellett. Az ipari és mezőgazdasági túltermelésnek szükségképen be kellett következnie.

A túltermelés azonban nagyon viszonylagos és nem könnyen meghatározható fogalom. Say, Mill Stuart, Ricardo a túltermelés létét tagadták. Mint elmélet, érdekes és megkapó a nagy válságnak monetáris elmélete: a kölcsönökkel való túltelítettség, a rövidlejáratú kölcsönök okozták

Mises és Mlynarski szerint a válságot. Hawtrey szerint a kölcsönexpánzió egyszerű fennakadása súlyos zavarokkal járhat. Haberler említett kritikai művében kellő értékükre szállítja le a monetáris válságelméleteket. Különösen a németek hajlamosak arra, hogy mindent a háborúutáni hitelműveleteknek tulajdonítsanak. Egyik jőnevű német közgazdász azt írja, hogy Németország, amely 1924 óta roppant összegű kölcsönöket vett fel Amerikában, Angolországban, Franciaországban, tönkrement. Nem használták neki a kölcsönök. Ennek főoka hitelezőinek érthetetlen önzése. Pénzt adtak befektetésekre, de nem vették át Németország áruit, így az adósság teher lett s a kölcsönök nem használtak sem a kölcsönvevőnek, sem a kölcsönadónak. Angol becslés szerint 1913-tól 1933-ig 4000 millió fontra ment fel a nemzetközi kölcsönök összege. A bajok egyik főoka a gazdasági erők aránytalansága (ami a békekötések következménye) s világgazdaságról addig nem lehet komolyan szó, amíg meg nem szűnik ez az áldatlan állapot.

Nagyon helyes úton jár Caillaux, aki szerint a válság legfőbb oka a szélső nacionalizmus, ez pedig a békeszerződések következménye. A nemzeti önzés, a kölcsönös rosszakarat megakadályozza a világkereskedelem helyreállítását. A nemzeti államok önzésből olyan eszközökkel védekeznek a válság ellen, amelyek nem enyhítették, hanem ellenkezőleg, súlyosbították a bajokat, mint a fokozott vámvédelem, a devizakényszergazdálkodás, a szélsőséges gazdasági önellátás. Itt is már hivatkozhatunk könyvünk III. fejezetére, melyet most a következőkkel egészítünk ki:

1929 végén és 1930-ban óriási kínálat keletkezett a nyersanyagpiacon, ami természetszerűleg leszállította az árakat. Rögtön bekövetkezett a fogyasztásnak csaknem teljes csődje. Az áresés a cukornál 40%, a kávénál 60, az argentinai kukoricánál 63, az ausztráliai búzánál 65, a kaucsuknál 77%. A hitelélet rögtön fennakadt s nemsokára az ipari termelés is a legkisebbre korlátozódott. Amerika, Németország, Anglia nagyüzemei mind leszállították a termelést. Németország legnagyobb ipari üzeme például, a bonni Vereinigte Stahlwerke az 1929—30-i termelési évben 560.000 tonna nyersvasat termelt, a következő 1930—31-ben már csak 220.000 tonnát. Ugyanez a vállalat 1929—30-ban 600.000 tonna nyersacélt állított elő, s a termelés egy év múlva 220.000 tonnára hanyatlott alá. A súlyos válságot mutatja Magyarország behozatali és kiviteli statisztikája. Magyarország behozatala 1.184,931.000 pengőt tett ki 1928-ban, s ez az összeg az 1932. év végéig 336,509.000-re csökkent. A kivitel értéke 1.052,057.000 pengőt tett ki 1929-ben, amely összeg az 1932. év végéig 332,801.000-re esett. Nagy zuha-

nást mutatnak a nagykereskedelmi árak. Ha Amerikában az 1901-i átlagárakat 100-nak vesszük, a nagykereskedelmi árak 1932. év végéig 88-ra hanyatlottak. xA. válság mértékét főleg a világkereskedelem adatai mutatják. A Népszövetség kimutatásából közöljük a következőket:

Az összes országok behozatala és kivitele aranydollárban: (milliókban)

	1929	1932	1933	1934
Bevitel	35.595	13.969	12.458	11.980
Kivitel	33.024	12.885	11.715	11.303
összesen:	68.619	26.854	24.173	23.283

Ha a világgazdaság forgalmának egész értékét az 1929. évben 100-nak vesszük, akkor a hanyatlás jeleit a következő számok mutatják: 1932:391; 1933:35-2; 1934:33 9.

Az 1925—29. esztendők jóléte után elkövetkeztek a nehéz böjtnapok. Ez azt mutatja, hogy a fellendülés nem volt egészséges, a közszellem még nem ért meg a világgazdaságra, amelynek a nemzetközi rend és béke az éltető eleme. A válság kezdete óta általában azt tapasztaljuk, hogy a nemzeti piacok mindenütt elzárkóznak, az 1925 óta hirtelen nemzetközivé kiszélesedett piacokat ismét összeszűkítették az országhatárok közé. A különböző nemzetközi értekezletek szakértői hiába hirdetik az együttműködést, az áruforgalmat megbénító korlátok lebontását. A gazdaságpolitika intézői azokat az egyetemes gazdasági szempontokat, amelyeket száz évvel ezelőtt a klasszikus gazdasági iskola hirdetett, megtagadják és a közgazdaságot a nemzeti politika szempontjainak rendelik alá; és az eredmény általános elszegényedés. 1914 előtt a folyton gazdagodó és gazdasági téren haladó nagy államok a világgazdaságnak köszönhették óriási mérvű gyarapodásukat; 1929 óta nem a gyarapodásnak, hanem a nemzetvédelemnek a szempontjai az irányadók. Senki sem állíthatja ugyanis, hogy azokban az országokban, amelyek az önellátásban elöljárnak. mint Olaszország, Németország, emelkedett volna a közjóit s gyarapodást mutatna a fejre eső nemzeti jövedelem. 1914 előtt, mint rámutattunk, nagy egységes világpiac van s a világpiacon kialakult árak az irányadók többé-kevésbbé a belföldi forgalomban is. Most az egyes nemzeti gazdaságok ebből a nagy közösségből ki vannak rekesztve. Ma szó sincs a kettőnek: a nemzeti piacról; és a világpiacnak egykori harmóniájáról.

A fontosabb országok behozatalát és kivitelét az 1929—35. években a következő számsorok mutatják: (millió aranydollárban)

	1929.		1932.		1935.	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Angolország	5407	3549	2276	1279	2039	1239
Egyesült Államok	4339	5157	1325	1576	1204	1325
Németország	3203	3212	1112	1367	991	1017
Franciaország	2282	1965	1171	774	822	607
Japán	995	970	395	364	413	418
Brazília	422	461	106	178	133	161
Oroszország	453	475	362	296	124	160

A válság esztendei közül a legsötétebb az 1932. esztendő volt. 1933-ban már némi derengés volt érezhető és 1934-ben valamelyes javulás. Attól fogva a gazdasági élet lassú, fokozódó javulást mutat, — de csak az egyes országok határain belül. A világkereskedelem alig emelkedett valamit.

A VILÁGGAZDASÁG AKADÁLYAI. A VILÁGGAZDASÁGI HELYZET 1936-BAN.

Az emberi életnek szinte tragikus ellentmondása, hogy a tudományos és technikai fejlődés az erkölcsi fejlődéssel nem tart lépést; a közlekedés, a forgalom eszközei, amelyek közelebb hozzák az embereket, napról-napra tökéletesednek, de továbbra is a régi moralitás és szenvedélyek kormányozzák a világot. Európa közlekedés tekintetében ma körülbelül akkora, mint Svájc volt százesztendővel ezelőtt és a világgazdaság mégis aláhanyaglott. Minden kísérlet, hogy a régi kerékvágásba visszalendítsék, megghiúsul. Semmit sem segített az aranyalapról való letérés, sőt most már biztosan láthatjuk, hogy azok a különböző rendszabályok, amelyeket a kormányok avégből fogantatosítottak, hogy a belső gazdaságot megvédjék, a világgazdaságnak a legnagyobb akadályai: mint a devizakényszer-

gazdálkodás, a vámok emelése és a kontingens-rendszer. (Erről bővebben könyvünk IX. fejezete szól.)

A termelés emelkedik 1933 óta, a külső forgalom növekedése azonban egészen szerényméretű. Nagy-Britannia bevétele 1932-ben 2276 millió aranydollár, 1936-ban még csak mindössze 2318 millió. Az emelkedés négy esztendő alatt olyan kevés, hogy szinte nem számít. Nagy-Britannia kivitele 1932-ben 1279 millió aranydollár, 1936-ban csak 1296 millió. Ugyanezt látjuk a három, Angolország után következő, nagy ország bevitelénél és kivitelénél. Az Egyesült Államok bevétele 1932-ben 1325 millió aranydollár, 1936-ban 1430 millió. A kivitel 1932-ben 1576 millió aranydollár, 1936-ban 1427 millió. Rooseveltt kísérlete felélénkítette a belső gazdaságot, az ország külkereskedelmén azonban semmit sem segített. Németország bevétele 1932-ben 1112 millió aranydollár, 1936-ban 1005 millió; kivitele 1932-ben 1367 millió, 1936-ban 1136 millió aranydollár. A hanyatló számokat kétségkívül a szélső gazdasági önellátás politikája idézte elő. Hasonló hanyatlást mutat Franciaország világgazdasági forgalma: a bevétel 1932-ben 1171 millió aranydollár, 1936-ban 902 millió; a kivitel 1932-ben 774 millió, 1936-ban 549 millió.

A világgazdaság, ha az 1935-i számokat az 1936-iakkal összehasonlítjuk, némi emelkedést mutat, de ez alig tesz ki néhány százalékot. A világ forgalma az 1929-i óriási számoktól még igen messze van. Erre vonatkozólag csak néhány számot idézünk:

Az európai országok bevétele (beleértve Oroszországot is) 1929-ben 19.863 millió aranydollár, 1936-ban 7049 millió. Tehát a különbség még mindig jóval nagyobb, mint 50 százalék. Az európai államok kivitele 1929-ben (a Népszövetség legújabb adatai szerint) 16.124 millió aranydollár, 1936-ban 5831 millió. A föld összes országainak bevétele 1929-ben 35.595 millió aranydollárt tett ki, 1936-ban 13.085 milliót. A föld összes országainak kivitele 1929-ben 33.024 millió aranydollár, 1936-ban 12.536 millió.

Ezeknek a számoknak nincsen magyarázatra szükségük.

Az európai országok vagyonosodásának 1914 előtt az volt az alapja, hogy külföldről, a tengerentúli országokból vitettek be nyersanyagot, azt feldolgozták készárukká és azokat elszállították a föld összes felvevő piacaira. A nagy államok azért építettek óriási kereskedelmi flottákat, hogy azokat az árukat a világtengereken olcsón és gyorsan szétszállíthassák, s ugjpncsak olcsón és gyorsan elhozhassák a tengerentúli országokból a kívánt nyersanyagokat. Láttuk az előzményekben azt is, hogy a nyers-

anyagforrások a föld különböző részein vannak szétosztva és nincs a földnek egyetlen országa, még a négy legnagyobb gazdasági területet: az Angolbirodalmat, Oroszországot, az Egyesült Államokat, Franciaországot sem véve ki, amelyek rátérhetnének a teljes gazdasági önellátásra. Ez a négy ország legfeljebb csak megközelítheti. A Népszövetség egyik múlt évi kiadványa figyelemreméltó képet ad arról, hogy a fontos nagy termények hogy oszlottak szét országok között. 1934-ben 19 millió tonnát tett ki a vastermelés és ez a különböző országok között így oszlott meg: 2710 százalékot termelt Franciaország, 20.70 százalékot az Egyesült Államok, 18.40 százalékot Oroszország, 8.90 százalékot Nagy-Britannia, 4.40 százalékot Svédország, 4 százalékot Németország, 3.20 százalékot Luxemburg, 1.70 százalékot Spanyolország, 110 százalékot Kína. Egészen másképpen oszlik meg a réztermelés, amelynek mennyisége 1,280.000 tonnát tett ki ugyanebben az évben. Ebből 20.30 százalék esik Chilére, 15.90 százalék az Egyesült Államokra, 12.70 százalék Kanadára, 12.30 százalék az afrikai Rhodesiára, a többi megoszlik kis százalékokban Japán, Oroszország, Mexikó, Németország, Peru és Lengyelország között. A nagyipar mozgatójából, a szénből, 1934-ben egymilliárd százmillió tonnát bányásztak, mely százalékok szerint így oszlik meg: 43.90 az Egyesült Államokra, 20.20 Angliára, 13 Németországra, 4.10 Franciaországra, 2.10 Oroszországra esik. A gyapottermelés ugyanebben az esztendőben ötvenhétmillió kilencszázezer métermázsára rúgott. Ebből 49 százalék az Egyesült Államokra esett, 15.60 Indiára, 10.20 Kínára, 4.70 Braziliára, 7.10 Oroszországra.

Ezek a számaink azt bizonyítják, hogy az egészséges nemzetközi munkamegosztás nélkül nincs világgazdaság. Amióta a gazdasági önellátás divattá lett, megpróbálják egyes országok a hiányzó nyersanyagot szintetikus úton előállított anyagokkal pótolni, melyeknek előállítási költsége sokszorosan — hétszeresen, sőt nyolcszorosan is — felülmúlja az illető nyersanyag otthoni előállítási költségét.

1935 óta főleg az egyes országok belső forgalmában tagadhatatlanul mutatkozik fejlődés, az ipar mindenütt fokozott mértékben termel, a nyersanyagárak emelkednek. Ennek a meginduló prosperitásnak azonban egyetlen oka az, hogy fegyverkeznek ma az összes államok, bármilyen legyen is kormányzatuk színe és jelleme. Diktatúrák, a demokráciák mind fokozzák fegyverkezésüket. Németországban különösen 1935 óta (amikor Hitler az általános védkötelezettséget bejelentette) valóban többet foglalkozik az ipar s majdnem teljesen megszűnt a munkanélküliség. Ugyanezt látjuk

Angolországban is, különösen a múlt év óta, amikor a parlament a fegyverkezésre szánt óriási összegű kölcsönt megszavazta és ugyanezt elmondhatjuk az Egyesült Államokról, Japánról, és csaknem a föld összes országairól. Nagy munkák létesülnek, repülőterek épülnek, szaporodnak a repülőgépek, növekszik a hadihajók tonnaszáma, mindez rengeteg munkást foglalkoztat. A gazdasági életnek ezt a megélénkülését azonban legjobb akarral sem lehet egy új, jókonjunktúrák időszakának nevezni. Először is a hadifelszerelésekbe és lőszerbe beleölt pénzek holt tőkét jelentenek; másodsor a népek végzetes dilemma elé kerültek: folytatják a háborús felszerelést — amivel csökkentették a munkanélküliséget és emelték a nyersanyagárakat —, de ennek a vége könnyen egy új, szörnyű háború ki-robbanása lehet; vagy megszüntetik a háborús készülődést, s akkor új munkanélküliség, új pangás áll elő.

A világgazdaság akadályainak elhárítása napjainknak a legnagyobb kérdése. Lipót belga királynak a múlt évben megjelent levele óta Angolország, Amerika és Franciaország politikai körei sokszor felvetik azt a kérdést, mi volna a világgazdaság helyreállításának módja. Van Zeeland belga miniszterelnök amerikai útja is ezt a célt szolgálta volna. Úgy látszik azonban, a nemzetközi légkör nem alkalmas arra, hogy a tervek kézzelfogható, gyakorlati formát öltsenek. Chamberlain, angol miniszterelnök, még mint pénzügyminiszter, 1935 május 16-án az angol bankok lakomáján mondott beszédében kifejtette, hogy a világkereskedelem helyreállítása céljából négy követelményt kell megvalósítani; ezek pedig: 1. a nagybani árak emelkedése; 2. a vámtarifák leszállítása; a kontingensek, a devizakorlátozások megszüntetése; 3. nemzetközi közös aranyalap; 4. a nemzetközi kölcsönműveletek megindítása.

1850-től 1914-ig a világgazdaság hatalmas arányú felvirágozása korában világszerte békés állapot uralkodott. Ez az állapot 1914-ben megszűnt. Négy és féleven keresztül öldöklő háború dühöngött; 1919 óta pedig, azt a kis négyesztendő jókonjunktúrák időszakot nem számítva, csaknem állandóak a nemzetközi zavarok, nem enyhül a feszültség s 1933 óta mindjobban kísért a háború réme. Azokat a kellékeket és feltételeket, amelyek a világgazdaság megindításához szükségesek, ebben az egyetlen rövid szóban összegezzük: Béke.

* Ezzel végződik a Világtükör felmutatása, melynek megszerkesztésén e munka szerzői őszinte és becsületos törekvéssel fáradoztak.